

Ruh-Beden ve İnsan-Aşkın Varlık İlişkisine Yönelik Psikolojik Yaklaşımın Tarihi Serüveni*

Sevde DÜZGÜNER*

Öz: Bilinen ilk devirlerden beri insan, içinde yaşadığı evrendeki konumunu belirlemek amacıyla kendisi ve çevresiyle ilgili sorulara cevap aramıştır. Sorular genellikle aynı kaldığı halde belli dönemlerde bu sorulara verilen cevaplar değişmiş ve bilimsel gelişime katkı sağlamıştır. Modern psikolojinin ortaya çıkışında ise özellikle ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisine getirilen açıklamalar etkili olmuştur. Bu makalede, söz konusu ilişki biçimlerine yönelik yaklaşımlar ve bu yaklaşımların psikolojinin bağımsız bir bilim dalı haline gelmesinde etkili olan yönleri kronolojik bir sıra ile ele alınmaktadır. Makalenin temel önermesi, psikoloji alanındaki güncel eğilimleri anlamak için insana dair yaklaşımın tarihi seyrine bakmanın önemli olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Psikoloji Tarihi, Felsefe, Ruh, Zihin, Bilinç, Beden, İnsan, Aşkın Varlık, Tanrı, Din

The historical process of psychological approach to the relationships between body and soul and human and transcendent being

Abstract: Since the early periods, human has sought answers to questions about himself and his environment to determine his position in the universe he lives in. Although these questions have remained the same the answers have changed in certain periods and have contributed to the development of science. Explanations related to the relationships between body and soul/mind and human and transcendent being had had a great influence on the emergence of modern psychology. In this article, we chronologically put forth the approaches to these relationships and their effect on psychology. The main argument of the article is that it is important to revise the course of history of the approach to human in order to understand recent tendencies in psychology.

Keywords: History of Psychology, Philosophy, Soul / Spirit, Mind, Conscious, Body, Human, Transcendent, God, Religion

Giriş

En eski inanç sistemleri ve antik felsefeden bu yana hayatına anlam yükleme çabası devam eden insan, ruh ve madde arasındaki ilişkiyi kavramaya çalışmış tır.¹ İnsanın sadece kendisiyle ilgili değil aynı zamanda çevresi ve yüce güç, aşkın varlık ve/veya nihai gerçeklik olarak addettiği her şeye ilişkin yaklaşımı tarihin akışı içerisinde değişim göstermiştir.

* Bu makale, yazarın Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda hazırlanmış olduğu "Dine Psikolojik Yaklaşımda Değişimin Dinamikleri" isimli yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

1 Fatma Gökçe Özkarar, "Nöropsikanaliz: Zihin-Beden İkilemine Bir Barış Çağrısı", *Türk Psikoloji Bülteni*, S. 13, C. XL, 2007, s. 56.

Hâkim yaklaşım tarzı da dönemin düşünce biçimi, bilim, sanat ve kültürüne etki etmiştir. Genelde modern bilim, özelde ise psikolojinin bugün bulunduğu noktaya gelmesinde, ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisine yapılan atıfların serüveni büyük rol oynamıştır. Dolayısıyla günümüzde psikoloji alanındaki güncel temayülleri anlamlandırmak ve alanın geleceğine ilişkin çıkarımlarda bulunmak için söz konusu serüvenin tarihi temellerine bakmak önem taşımaktadır.

Bu makalenin amacı, ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisine yönelik yaklaşımların milattan önceki devirlerden 19. Yüzyıla kadar olan süreç içerisindeki değişimini ortaya koymak ve bu değişimin psikolojiye ne yönde etki ettiğini ifade etmektir. Bu nedenle konu kronolojik olarak ele alınmıştır. Çalışmada yüzyıllar üzerinden bir sınıflama yapılsa da tarihsel akışı içerisinde asırlar arasında net sınırların çizilemeyeceği hatırd tutulmalıdır. Tarihin belirli bir bölümüne dair bilgiler verilirken dönemin öne çıkan filozof, doktor veya din adamlarının görüşlerine yer verilerek hâkim paradigmaya dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Sonuçta ise bu serüvenin günümüzdeki izlerine değinilmiş ve psikoloji alanındaki güncel temayüllerin dinamikleri açıklanmıştır.

Psikoloji terimi, kök itibarıyla Yunanca *ruh-zihin* (psukhé=ψυχή) ile *bilgi* (logos=λογος) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır.² Modern psikoloji ise genel anlamda, canlı varlıkların duyuş düşünüş ve davranışlarını incelemektedir.³ Diğer bir deyişle psikoloji, insanın düşünsel ve duygusal yapısını ve bu yapının dışı yansıyan yanını inceleyen bilim dalıdır.⁴ Dolayısıyla, güdü, ihtiyaç, algılama, düşünme, güdüleme, duygu, tutum, öğrenme, zekâ ve yetenek gibi konular psikolojinin inceleme alanına girmektedir.⁵ İnsanın doğasına ilişkin soruların en eski medeniyetlerden bugüne dek sorulmaya devam ettiği ve bugün psikolojinin alanına giren pek çok konunun tarihte düşünürler tarafından ele alındığı bir gerçektir. Ancak psikolojinin 19. yüzyılda ayrı bir bilim dalı olarak kurulmasının en temel sebebi, problemlere yaklaşım tarzının değişmiş olmasıdır. Ebbinghaus'un ifade ettiği gibi “psikoloji uzun bir geçmişe fakat kısa bir tarihe sahiptir”.⁶ Psikolojinin ayrı bir disiplin haline gelmesine olanak veren koşullar ise belli bir seyir içerisinde meydana gelmiştir.

A. MİLATLAN ÖNCEKİ DÖNEMDE RUH-BEDEN VE İNSAN-AŞKIN VARLIK İLİŞKİSİ

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerine ilişkin araştırmalar, ilkel kültürlerin *ruh* kavramına önem verdiklerini ortaya koymuştur.⁷ Bu insanlar, yaşadıkları pek çok olayı

² Paul Guillaume, *Psikoloji*, Çev. Refia Şemin, İstanbul 1970, s. 1.

³ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul 1994, s. 1.

⁴ Alparslan Usal ve Zeynep Kuşlvan, *Davranış Bilimleri*, İzmir 2000, s. 2.

⁵ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, İstanbul 2000, s. 19.

⁶ Duane Schultz ve Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, (Çev. Yasemin Aslay), İstanbul 2002, s. 27-28.

⁷ Ali Babaoğlu, *Psikiyatri Tarihi*, İstanbul 2002, s. 13-14.

doğaüstü güçlerle açıklamaya çalışmışlar; tabiatın ruh adı verilen gizli güçler tarafından yönetildiğine ve insanın da içindeki ruhun etkisiyle çeşitli davranışlar sergilediğine inanmışlardır.⁸ Bu bakış açısını yansıtan ilk ipucuna Doğulu ve Batılı bilge gezginlerce gözlenerek yazıya dökülmüş olan kayıtlarda rastlanmaktadır. Bunlarda yer alan şaman ve büyücü ayinleri, iyi ve kötü ruhlara olan inanç hakkında bilgi vermektedir. O dönemde, psikolojik hastalıklar, kötü ruhların bedene etki etmesi ile açıklanmış ve bedeni bu kötü ruhtan kurtarma amacıyla tedavi yöntemleri üretilmiştir. Eski çağlardaki ruh inancı hakkındaki diğer ipucu da, uyku halinde ruhun bedenden ayrıldığına ilişkin yaygın bir kanaatin varlığıdır. Bu inancın, *riya* kavramının önem kazanmasına sebep olduğu ve “ruh” kavramının bugünkü bilinçlilik halini almasında etkili olduğu söylenebilir.⁹

Milattan önceki dönemlerde ruh-beden ilişkisini insan-aşkın varlık ilişkisinden ayırmak kolay değildir. Çünkü psikoloji, psikiyatri ve dini inanç ve uygulamalar birbiri içerisine geçmiş durumdadır. Psikolojik süreç ve davranışların biyolojik kökenli olduğu düşünüldüğü için tarihte psikoloji, tıbbın bir dalı olarak ele alınmıştır.¹⁰ Dolayısıyla ilk çağlarda psikoloji, doktorların insanın ruhu ve bedeni hakkındaki görüşleri ışığında Tıp bilimi içerisinde gelişmiştir. Tıp da dini inançlar doğrultusunda şekillenmiştir. Kaynaklara göre *Sümerler'den Akadlar'a* kadar Mezopotamya uygarlıklarında her çeşit hastalığın temelinde var olduğu kabul edilen neden, bilerek veya bilmeyerek yapılan kötülükler yani günah olgusudur. Hekim-rahip olarak nitelendirilebilecek kişi hastasıyla, bu günahı bulmak için görüşmeler yapar ve hastanın vicdanını tümüyle açarak kendisine anlatmasını ister.¹¹

İlk çağ medeniyetlerinden *Mısır'da* da tıp, din referanslı bir olgudur. İnsanın öbür yaşama hazırlanmasını gerektiği yönündeki inanç, Mısır'da ruh ve bedene dair araştırma ve bilginin artmasına sebep olmuştur.¹² Örneğin, o dönemde yaşamış *Edwin Smith Papyrus* (M.Ö. 1550), beyin ve onun bazı fonksiyonları gibi konularda çeşitli açıklamalar yapmıştır. Antik dönemlere ait diğer dokümanlar, büyü ile şeytanların veya diğer hurafe inançlarının sebep olduğu hastalıkları kovma uygulamalarıyla dolu iken; Papyrus, elli tane hastalık durumuna ilaç vermiştir ve bunlardan sadece bir tanesi şeytanın kovulması esasına dayanmaktadır.¹³ Bu durumda Papyrus'un ruh hastalıklarına yaklaşımının, doğaüstü güçlerin insana musallat olması şeklindeki anlayıştan ziyade diğer hastalıklar gibi bunların da tedavi edilmesi gereken bedensel bir rahatsızlık olduğunu görüşüne yakın olduğu söylenebilir. Burada belirtmek gerekir ki; Mısır uygarlığındaki bu gelişmeler son derece zengin bir gözlem ve uygulama bilgisinin de birikmesine aracı-

⁸ Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 285-286.

⁹ Babaoğlu, *age*, s. 17 vd.

¹⁰ David Hothersall, *History of Psychology*, Philadelphia, 1984, s. 3.

¹¹ Babaoğlu, *age*, s. 21.

¹² Babaoğlu, *age*, s. 23-24.

¹³ http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_psychology, 11.02.2008.

lık ettiği gibi¹⁴ bilimsel metodolojinin de ilk tohumları olma niteliğini kazanmıştır. Söz konusu dönemde, *Hint* medeniyetine ait “doğayla bir bütün oluşturan insan” anlayışı da, günümüzdeki Uzak Doğu ve Orta Asya bakış açılarını yansıtmaya açısından önemlidir. Çin medeniyetinin düşünce sisteminin temelinde, bugün dahi kullanılan “Yin” ve “Yang” elemanlar yer almaktadır. Bütüncül bir yaklaşımın sistemleştirilmiş şekli olan bu anlayış, psikolojik bağlamda sağlık ve mutluluk ile ilişkilendirilmiştir.¹⁵ Ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisini bütüncül bir şekilde ele alan bu bakış açısının, günümüzdeki doğu gelenekleri ve maneviyata yönelik ilginin temelini oluşturduğu söylenebilir.

Antik Yunan filozoflarının insana dair görüşleri kayda değer ölçüdedir. M.Ö. 460 yılında doğduğu sanılan *Hippokrates*, yaptığı gözlemlerle insanı inceleyen ve Tıp alanında öğrenciler yetiştirmiş olan bir hekimdir. “Tıbbın babası” olarak anılan Hippokrates, bir açıdan “psikolojinin babası” olarak da nitelendirilebilir. Çünkü o, psikolojik hallerin doğal nedenlerini ve pek çok davranış bozukluğunun ilk belirgin tanımlarını ele almış; mizaç ve motivasyonla ilgili uzun süre geçerliğini koruyan teoriler geliştirmiştir.¹⁶

Felsefe tarihinde ilk metotlu düşünme çalışmasını ise *Sokrates* (M.Ö. 468-400) yapmıştır.¹⁷ O, ruhun ölümsüzlüğü hakkında bir takım deliller ileri süren ilk yunan filozofudur.¹⁸ Sokrates’in öğrencisi olan *Eflatun* (M.Ö. 427-347) da hocası gibi ruhun ölümsüzlüğünü benimsemiş, “ruh” kavramı için Latince psyche (psişe) kelimesini kullanmıştır. Bu kullanım, psikolojinin (psychology) en eski anlamı ile ‘ruh bilimi’ veya ‘zihin bilim’ olduğunu düşündürmektedir.¹⁹ Ruh kavramını “Hayatın Prensibi” olarak tanımlayan Eflatun,²⁰ idealistler başta olmak üzere kendinden sonraki filozofları oldukça etkileyen “İdealar Âlemi” görüşünü ileri sürmüştür. Ona göre idealar, varlığın orijinal formları, varlığın özleri ve ilk örnekleridir. Duygularla algılanan âlem olan objeler âlemi ise, ideaların kopyası, birer gölgesidir.²¹ Ölümsüz olan ruh, idealar âleminden geldiği için objeleri her görüşünde ideaları hatırlamakta ve böylece “bilgi” (logos) oluşmaktadır.²² Eflatun ruhun, ideaların bilgisine ulaşmak için çaba gösterdiğini savunmuştur. Ona göre tikel olgulardan hareketle asıl bilgiye ulaşma sırasında insanın gelebileceği en son nokta, “İyi İdeası”dır. Ancak insan, geldiği bu son noktada bile ideaların kesin bilgisine sahip olamamaktadır. Çünkü ideaların kesin bilgisine ancak Tanrı sahip olabilir²³ ve O, hem idealar, hem de objeler âleminin yaratıcısıdır.²⁴

¹⁴ Babaoğlu, *age*, s. 27.

¹⁵ Babaoğlu, *age*, s. 31 vd.

¹⁶ Hothersall, *age*, s. 4-6.

¹⁷ Hüsametdin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, Konya 1999, s. 61.

¹⁸ Erdem, *age*, s. 193.

¹⁹ Frank Bruno, *Psikoloji Tarihi*, (Çev. Gül Sevdiren), İstanbul 1996, s. 9.

²⁰ Hüsametdin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya 2000, s. 221.

²¹ Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, s. 62.

²² Mustafa İlboğa, “Eflatun Diyalektiği”, *Tabula Rasa*, C. XVIII, 2006, s. 159; Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 213.

²³ İlboğa, *age*, s. 160.

²⁴ Erdem, *age*, s. 158.

Eflatun ile aynı çağda yaşamış olan *Aristo* (M.Ö. 384-322), Eflatun'un bilginin doğuş-tan geldiği şeklindeki görüşüne katılmamış, "duyu" ve "deney" unsurlarını da göz önünde tutarak deneyci-akılcı (ampirist-rasyonalist) bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre insan zihni dünyaya gelirken bilgiye sahip olmadığı (tabula-rasa) gibi bomboş da değildir. Çünkü zihin, bilgiye değil ama bilgiyi meydana getirme yeteneğine sahiptir. Bu yeteneğin gelişmesi için duyu organlarının faaliyetlerine ve dış dünyanın gözlenmesine ihtiyaç vardır.²⁵ *Aristo*'ya göre her canlıda, canlılığın belirtisi olan bir etkinlik görülür. Bunu temelinde de beden/madde ile ruh/form ilişkisi vardır. Ruh, bedeni harekete geçiren, onu canlı kılan gayedir (telos).²⁶ Tanrı, salt form, ilk hareket ettiricidir, madde dışıdır ve özü de maddesi de kendisi olan düşünmedir. Tanrı tektir ancak yoktan var edici değil, var olana şekil verici, hareket ettiricidir.²⁷ Ruh, gözlenmesi olanaksız bir varlık olarak gören *Aristo*, ruhun "ne olduğuyla" değil, "nasıl" işlediğiyle ilgilenmiş, insanın çevresi ile ilişkilerini yani davranışlarını incelemiştir.²⁸ Çağdaş psikolojinin sınırlarının çizilmesi açısından bu görüş, önem arz etmektedir. *Aristo*'yu psikoloji için önemli kılan özelliklerinden biri onun, bastırılmış duyguların serbest bırakılışının, ruhsal hastalıkların tedavisinde önemli bir adım, bir ön koşul olduğuna ilişkin bilinen ilk görüşün sahibi olmasıdır.²⁹

Görüldüğü üzere ilk dönem medeniyet ve düşünürlerinde ruh kavramına yaklaşım biçimleri psikolojinin temeli sayılabilir. Niteliği değişse bile Tanrı kavramının etkinliği üzerinde ise bir uzlaşma vardır. Denilebilir ki; modern psikoloji, Eflatun'dan etkilenmekle beraber kuramlarını *Aristo* ekolü temellerine oturtmayı daha uygun bulmuştur. Genel olarak ise, Eflatun'un etkilerinin Alman psikolojisinde; *Aristo*'nun etkilerinin de İngiliz ve Amerikan psikolojisinde yankı bulduğu söylenebilir.³⁰

B. MİLATTA SONRA 17. YÜZYILA KADAR OLAN DÖNEMDE RUH-BEDEN VE İNSAN-AŞKIN VARLIK İLİŞKİSİ

Milattan sonra hızla yayılan Hristiyan düşüncesi, ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisine yönelik yaklaşımda da belirleyici olmuştur. 4. Yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde aktif rol alan *Bizans*'ta ruh ve ruhsal rahatsızlıklar ile ilgili bilgiler Kilise'nin görüşüne bırakılmıştır. Buna göre insan ruhu, doğrudan doğruya Tanrı'nın ruhunun bir uzantısı olarak kabul edilmiş ve hasta olması ihtimali reddedilmiştir. Başka bir ifadeyle ruh, hasta olmaz, ancak şeytan tarafından ele geçirilebilir.³¹ *Bizans*'ta bu düşünce hâkimken Avrupa'da bir duraklama dönemi söz konusudur. *Aristo*'nun yazıları bin yıl kadar Avrupa'daki düşünürlerin eline geçmemiştir. Bu bilgilerin günümüze kadar ulaş-

²⁵ Erdem, *age*, s. 62-63.

²⁶ Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 268 vd.

²⁷ Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, s. 158-159.

²⁸ Bruno, *Psikoloji Tarihi*, s. 11.

²⁹ Babaoğlu, *Psikiyatri Tarihi*, s. 50.

³⁰ Bruno, *age*, s. 19.

³¹ Babaoğlu, *age*, s. 61-62.

masında Müslüman-Arap düşünürler büyük rol oynamışlardır. Avrupa'nın Aristo'nun öğretilerini yeniden keşfetmesi için 13. yüzyıla kadar beklemesi gerekmiştir.³²

M.S. 7. asır ve sonrası, Batı'da düşünce açısından fetret devri gibi geçmiş olmasına rağmen Doğu'da bütün dünyayı etkileyecek büyük bir değişme ve gelişmenin başladığı yüzyıllardır. 611 yılında İslamiyet'in doğuşuyla birlikte, Doğu kaynaklı yeni bir medeniyet ve özgün bir düşünce sistemi de oluşmaya başlamıştır. Bu medeniyet sayesinde Ortaçağ, Müslüman topraklarda Batı'ya nazaran daha erken dönemde bilimsel ve felsefi alanlarda gelişme sağlanmıştır. Bağdat, Şam, Kahire ve hatta İspanya'da Müslüman âlimler, Antik Yunan felsefesini ele almışlar, çeşitli konularda akıl yürütmeye ve gözlem yapmaya başlamışlardır. Müslüman düşünürlerinin bin yıl boyunca ürettikleri literatür, neredeyse Antik Yunandaki birikime eşittir.³³

Dönemin en etkin düşünürlerinden ilki olan *Muhâsibî* (781-857), bilinç halleri, akıl ve düşünce, arzu ve dürtüler gibi konuları Kur'an bağlamında sistemli olarak incelemiş ilk düşünürdür.³⁴ Ona göre insanın iç dünyasını anlamak için belli uyaranlara karşı verdiği tepkilere bakılmalıdır. Diğer bir ifadeyle, dış gözlemden hareketle iç yaşantıların öğrenilebileceğini savunur.³⁵ Bu nedenle, insan davranışlarını anlama ve yorumlamada en sık kullandığı yöntem "iç gözlem"dir.³⁶

İslam felsefesini metot, terminoloji ve problemler açısından temellendiren *Farâbî* (870-950), Yunan kaynaklarına hâkim bir filozoftur.³⁷ Aristo'dan sonra "Muallim-i Sâni" unvanıyla anılan Farâbî'nin ruh ile ilgili görüşleri, büyük ölçüde Aristo'nun görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Farâbî'ye göre, bedenün olgunlaşmasını ruh sağlar ancak ruhun olgunlaşması da akıl sayesinde olur.³⁸ Ruh, bedenden bağımsız manevî bir cevherdir. Bu sebeple ruh, ölümden etkilenmez ve beden ölse bile ruh varlığını sürdürür. Akıl, ruhun en gelişmiş fonksiyonudur.³⁹ Beden için sağlık ve hastalık durumları olduğu gibi ruh için de sağlık ve hastalık durumları olabilir. Ruhun sağlıklı olması halinde kişi, iyi ve güzel işler yaparken ruhun hastalanması durumunda kişi, kötü ve çirkin hareketler yapar.⁴⁰ Farâbî'nin düşünce sisteminde yer alan ruhun hasta olması ifadesi ile günümüzdeki psikolojik rahatsızlıklar birbirinden farklıdır. O, bu ifadeyi daha çok ahlak ile ilgili bir bağlamda kullanmıştır. Farâbî'ye göre Tanrı ise ilk ve zorunlu varlık-

³² Bruno, *age*, s. 21.

³³ George Boeree, *History of Psychology*, C. II, <http://www.ship.edu/%7Ecgboree/historyofpsych.html>, 13.02.2008, s. 72.

³⁴ Hayati Hökelekli, "İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Din Psikolojisi Özel Sayısı, C. XIX, S. 3, 2006, s. 409.

³⁵ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, İstanbul 2003, s. 39.

³⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 2005, s. 28.

³⁷ Cavit Sunar, *İslâm'da Felsefe ve Farabî*, Ankara 1972, s. 55.

³⁸ Necip Taylan, *İslam Felsefesi*, İstanbul 2006, s. 182.

³⁹ Mahmut Kaya, "Fârâbî", *DİA*, C. XII, 1995, s. 156.

⁴⁰ Farâbî, *Siyaset Felsefesine Dair Görüşler / Fusûlü'l-Medenî*, (Çev. Hanifi Özcan), İzmir 1987, s. 27; Peker, *Din Psikolojisi*, s. 40.

tır. Ayrıca varlıkların en üstünüdür. Evrende bir hareketin meydana gelmesi için bir hareket ettirici olması gerektiğinden yola çıkarak Farâbî, Tanrı'nın hareket etmeyen ilk hareket ettirici olduğunu ileri sürerek Tanrı'nın varlığını ispatladığını belirtmiştir. Ayrıca Tanrı'nın yalnlığı, sonsuzluğu, değişmezliği ve birliğine ilişkin kanıtlamalar da yapmıştır. Bu kanıtlamalar Batı'da özellikle 13. yüzyılda yaşamış olan Thomas Aquinas tarafından kullanılacaktır.⁴¹

10 ve 11. yüzyıllarda yaşamış bir Türk filozofu ve doktoru olan *İbn Sînâ* (980-1037), Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcilerindendir. Bilim ve felsefe alanındaki konumunu belirtmek için Ortaçağ düşünürleri tarafından ona “eş-Şeyhü'r-Reîs” unvanı verilmiştir. Batı'da genellikle “Avicenna” olarak bilinmekte ve “Filozofların Prensi” diye nitelendirilmektedir.⁴² Tıp alanında çok önemli eserlere imza atmış olmakla beraber psikoloji alanında da değerli çalışmalar ve görüşlere sahip olan *İbn Sînâ*, araştırmalarında gözlem ve deney metodunu kullanmıştır. İnsanın ruhsal yapısı hakkında bilgi vermiş, ruh sağlığı ve hastalığı kavramlarına değinmiştir. Tıp alanındaki becerilerini psikolojik rahatsızlıkları tedavi etmede de kullanmıştır.⁴³ *İbn Sînâ*, çeşitli ruh hallerinin davranışlar ve beden üzerinde etkili olduğu konusunda bir takım açıklamalar yapmıştır. Ona göre bedendeki bir hastalık, irade gücü ile tedavi edilebilir veya aşırı kaygı ve korku gibi psikolojik haller, bedenin rahatsızlanmasına yol açabilir.⁴⁴ Psikolojinin somatik etkilerine dair bu görüş, modern psikiyatriye zemin hazırlamıştır. *İbn Sînâ*'ya göre canlılardaki bütün biyolojik, fizyolojik ve psikolojik oluşlar ruhun işlevleridir. O, ruhun bedenle birlikte var olduğunu belirterek Eflatun'dan, ruhun ölümsüz ve bedenden ayrı bir cevher olduğunu ileri sürerek de Aristo'dan ayrılmaktadır.⁴⁵ *İbn Sînâ* ayrıca ruhun, kendi kendini bilen dolayısıyla bedenden bağımsız bir cevher olduğunu ileri sürmüştür. Ortaya attığı “uçan insan” imgelemi bu konuda en etkili örneklerden biridir. Ona göre boşlukta dünyaya gelmiş ve bedeni tamamen dış etkilenmelerden uzak olan, kendi bedeni dahil bu dünyaya ait bir bilgiye sahip olmayan yani duyulardan gelen bir algısı bulunmayan bir insan, kendi varlığını bilir. Kendini ve bildiğini bilen nefis şu durumda bedenden ayrı bir cevherdir ve beden onun elbisesi gibidir.⁴⁶ *İbn Sînâ*'nın kendini bilen nefis örneği ile Batı'da modern bilimin kurucusu sayılan Descartes'in “*düşünüyorum o halde varım*” şeklindeki önermesi arasındaki benzerlik oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca o, “*Bütün bilinç halleri ruhta gerçekleşir*” ve “*Bütün bilinç halleri değiştiği halde ruh aynı kalır*” şeklindeki önermelerine dayanarak ruhun varlığını ispat ettiğini ileri sürmüştür. Onun bu fikirleri, Ortaçağ Batı felsefesini etkilemiş ve günümüze ulaşmıştır.⁴⁷

⁴¹ Betül Çotuksöken ve Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, İstanbul 1993, s. 136-137.

⁴² Ömer Mahir Alper, “*İbn Sînâ*”, *DİA*, C. XX, 1999, s. 319.

⁴³ Hökelekli, *Den Psikolojisi*, s. 34; Peker, *Den Psikolojisi*, s. 41.

⁴⁴ Hökelekli, *age*, s. 35.

⁴⁵ Ali Durusoy, “*İbn Sînâ Felsefesi*”, *DİA*, C. XX, 1999, s. 325.

⁴⁶ Durusoy, *agm*, s. 326.

⁴⁷ Taylan, *İslam Felsefesi*, s. 211.

Gazâlî (1058-1111), kalp, ruh nefis ve akıl kavramlarının iki anlamının olduğunu savunmuştur. Kalbin ilk anlamı, vücuttaki bir organ; ikinci anlamı, gözle görülmeyen, anlayan, bilen ruhsal varlıktır. Ruhun birinci anlamı, latif bir varlık; ikinci anlamı, insanın algılayan ve bilen yönüdür. Nefsin ise ilk anlamı, insandaki saldırganlık (gazap) ve şehvet kuvvetleri; ikinci anlamı, insanın kendisidir. Aklın ilk anlamı, eşyanın niteliklerini kavramak; ikinci anlamı, ilimleri anlamaktır.⁴⁸ Böylece Gazali, Müslüman düşünürlerin ifade ettikleri nefis kavramı ile ilk çağlardan beri kullanılan ruh kavramları arasındaki farkı net bir şekilde ifade etmiştir.* Daha da önemlisi o, ruh kavramına yüklediği ilk anlamla, genellikle bedenden ayrı olarak görülen bir cevherden bahsederken ikinci anlamla modern anlamdaki biliş (cognition) kavramına işaret etmiştir. Onun motivasyon teorisi de modern psikolojinin güdülenme süreci ile paralellik arz etmektedir. Nitekim *İhyâu' Ulûmi'd-Dîn* isimli eseri başta olmak üzere Gazâlî, insana dair başarılı pedagojik tahliller yapmış, ruh hastalıklarının psikolojik ve sosyal sebeplerini göz önünde tutarak tedavi yöntemlerini açıklamıştır. İnsana dair görüşlerinde bütüncül bir yaklaşım sergileyen Gazali insanın dinî ve ahlakî bilincini de incelemiştir.⁴⁹

Ortaçağ İslam filozoflarının en önemli simalarından biri diğeri olan *İbn Rüşd* (1126-1198), Aristo'nun eserlerini şerh ettiği için İslam dünyasında “şârih”, Latin dünyasında “commentator” olarak anılmıştır. İsmi, Endülüs'te “Aben Roşd” diye teleffuz edilmiş, Latince'ye de bu söylenişten yola çıkarak “Averroes” olarak geçmiş, Batı'da bu ad altında meşhur olmuştur.⁵⁰ Söz konusu dönemdeki pek çok düşünürde olduğu gibi İbn Rüşd'de de nefis anlayışı fizyoloji ile yakın ilişki içindedir. Organik varlıklar, yapı şekil ve işlevleri farklı organların bir araya gelmesinden oluştuğuna göre birçok organın belli bir düzen içerisinde varlığını sürdürmesini sağlayan bir güç vardır; bu güç, nefistir.⁵¹ Yani, İbn Rüşd'e göre nefis, beden birliğini ve bütünlüğünü sağlayan ilkedir.⁵² Buna bağlı olarak nefis, bedenden yoksun olamaz. Bilakis o, bedende var olan bir manadır.⁵³ Bu görüşüyle İbn Rüşd, beden ile ruhu ayrı özler olarak kabul edip aralarında bir bağlantı olduğunu ileri süren İbn Sînâ gibi düşünürlerden ayrılmaktadır. Çünkü İbn Rüşd, ruh ile bedenin bir bütün olduğunu savunmaktadır. Eflatun ve Aristo arasındaki anlayış farklılığının bir benzeri burada da görülmektedir. Buna dayanarak, İbn Sînâ'nın nefis-beden ayrımını kabul etmesi yönüyle psikoloji modelini Eflatun'a doğru yönelttiği söylenebilir.⁵⁴ Bir takım görüşlerine katılmasa bile İbn Rüşd'den alıntılar yapmayı ihmal

⁴⁸ Gazâlî, *İhyâu' Ulûmi'd-Dîn*, (Çev. Ahmet Serdaroglu), İstanbul 1987, III, 9 vd.; Peker, *Din Psikolojisi*, s. 45.

* Psikoloji bilimi de Arapça'da “علم النفس” (ilm'un-nefs) olarak kullanılmaktadır. Bu da “psişe” kavramı ile “nefs” kavramının örtüştüğü izlenimini vermektedir.

⁴⁹ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *DİA*, C. XIII, 1996, s. 504

⁵⁰ H. Bekir Karlığa, “İbn Rüşd”, *DİA*, C. XX, 1999, s. 257.

⁵¹ Karlığa, agm, s. 262.

⁵² İbn Rüşd, *Telhîsü Kitabi'n-Nefs*, (Çev. Atilla Arkan), İstanbul 2007, s. 10; Atilla Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, İstanbul 2006, s. 81.

⁵³ İbn Rüşd, *age*, s. 47.

⁵⁴ Arkan, *age*, s. 90-91.

etmeyen Thomas Aquinas sayesinde İbn Rüşd'ün görüşleri, Paris üniversiteleri tarafından benimsenmiştir. Sonrasında, bütün Avrupa'ya yayılan İbn Rüşdcülük, Descartes'in etkisiyle deneysel bilim anlayışı gelişene yani Rönesans'a kadar Batı'nın gündeminde kalmayı sürdürmüştür.⁵⁵ İslam düşünürlerinin yapıtlarının Batı'ya geçmesiyle felsefi görüşlerde büyük dönüşüm yaşanmıştır. Özellikle İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün eserlerinin yayılmasıyla Tanrı düşüncesinde kayda değer değişimler meydana gelmiştir.⁵⁶

Uzun yıllar sonra, Avrupa'nın Aristo fikirleriyle buluşmasını sağlayan kişi, ortaçağın en büyük düşünürlerinden biri olan *Thomas Aquinas*'tır (1225-1274).⁵⁷ Eflatun ve Aristo'nun öğretilerini, İncil'in açıklamalarıyla birleştirip bir sentez oluşturmaya çalışan⁵⁸ Aquinas'a göre insan ne yalnız "beden" ne de yalnız "ruh"tan oluşmuştur. O, bölünmez bir "ruh-beden bütünü"dür ve bunlar iki ayrı gerçeği olan iki temel oluşumdur. Her canlının ruhu vardır ve ruh, sadece bedeni hareket ettiren unsur değil; aynı zamanda ona hayat veren, onu organik bir beden yapan güçtür. Ruh, eylemlerini beden aracılığıyla ortaya koymakla birlikte özü itibarıyla ondan farklıdır. Bu nedenle, beden yok olsa bile ruh varlığını devam ettirir.⁵⁹ Aquinas'a göre; insan ruhunun bitkisel (vegetative), algılama (sensory) ve rasyonellik (rational) olmak üzere üç temel gücü vardır. Bu güçler, hayatı aktivitelerin kaynaklarıdır.⁶⁰ Beslenme, insan hayvan ve bitkilerde ortaktır ve canlının büyümesi, olgunlaşması ve ölmesi bu ilkeye bağlıdır. Algılama, insan ve hayvanların ortak özelliğidir ve duyu organları ile elde edilen bilgileri kapsamaktadır. Rasyonellik ise sadece insanlarda bulunan mantıksal düşünme yeteneğidir. Bu yetenek, insanın nesnel dünyanın ötesinde değerlendirmeler yapmasını sağlar. Bu durum da Tanrı'nın varlığının kavranması ile yakından ilgilidir. Aquinas, Tanrı'nın varlığını mantık yoluyla kanıtlamaya çalışan bir düşünür olarak ün yapmıştır. Ancak mantık, inanç ile kıyaslandığında ikinci sırada yer alır.⁶¹

Görüldüğü gibi doğuda Müslüman düşünürler ve batıda Aquinas, ruh-beden ilişkisine yeni yorumlar getirmişlerdir. Çoğunlukla ruhun bir fonksiyonu olarak akla yapılan vurgu oldukça dikkat çekicidir. Bununla birlikte insan-Tanrı etkileşiminde Tanrı ve aşkın varlığa olan inanç mantıksal çıkarımların üstündedir. Bu da ruha dair görüşlerin ahlak ile ilişkilendirilmiş olmasını daha anlamlı hale getirmektedir. Deneysel çalışmalara çok az önem verildiği bu dönemde Batıdaki filozof ve yazarlar da, *Kitab-ı Mukaddes*'te yer alan felsefi fikirlerin bilgiye giden en doğru yol olduğu konusunda emin oldukları

55 Gülnihal Küken, *Doğu-Batı Felsefesi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerinin Karşılaştırılması*, İstanbul 1996, s. 40; Karlığa, "İbn Rüşd", s. 269.

56 Çotuksöken, *Ortaçağda Felsefe*, s. 266.

57 Küken, *age*, s. 37.

58 Bruno, *Psikoloji Tarihi*, s. 21.

59 Küken, *age*, s. 203-204.

60 St. Thomas Aquinas, *The Human Constitution*, (Trans. Richard J. Regan), University of Scranton Press, Scranton 1997, s. 45.

61 Küken, *Doğu-Batı Felsefesi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerinin Karşılaştırılması*, s. 208 vd.; Bruno, *Psikoloji Tarihi*, s. 25-26.

için Hıristiyanların yaptıkları psikolojik çalışmalar, araştırmalardan ziyade kişisel görüşlerin bir sonucu olmuştur.⁶²

Tarihte, önde gelen düşünürlerin görüşleri kadar sosyal olaylar da psikolojini ortaya çıkmasına olanak sağlayan koşulların gelişmesinde yardımcı -hatta bazen engel- olmuştur. Bunun en belirgin örneği şu şekilde ifade edilebilir. 13. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasındaki dönemde dünya, çok sayıda kitlesel katliama sahne olmuştur. Hemen her bölgede görülen siyasî çalkantıların yanı sıra bu katliamlarda en büyük rolü, Heinrich Institoris ve Jacob Sprenger'in 1487 yılında yayınladıkları *Cadı Çekici* isimli kitapla başlayan ve 17. yüzyılın sonuna kadar etkisini gösteren cadılık davaları üstlenmiştir. Bu kitap, bugün psikolojik rahatsızlık olarak nitelendirilen hemen her türden hastalığı cadılık olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla kişinin şeytanla yapmış olduğu anlaşmanın bozulmasının hedeflendiğini ileri sürülerek hastaya türlü işkencelerin yapılmasını haklı göstermiştir. O dönemde, gerçekten psikolojik olarak hasta olanlarla birlikte otoriteye aykırı görüş bildiren herkes "cadı" olmakla suçlanmış ve engizisyon mahkemeleri sonucunda yakılarak öldürülmüştür.⁶³ 1450 ile 1750 yılları arasında 200.000'den fazla insanın cadılıkla suçladığını ve 100.000'den fazlasının da öldürüldüğü ve bunların yaklaşık % 80 civarında kadınlardan oluştuğu ifade edilse de bazı kaynaklarda bu rakamların daha yüksek olduğunu bilgisi de yer almıştır.⁶⁴ Bununla birlikte 13. Yüzyıl ve sonrasında yaşananlar sadece olumsuz gelişmeler değildir. nitekim 13. yüzyıl, bilim, sanat, edebiyat gibi pek çok alanda erken Rönesans adı verilebilecek bir sıçramaya sahne olmuştur. Bu yüzyılda insan doğasının daha gerçekçi olarak ele alındığı ve aynı zamanda modern bilimlerin kavramlarının da formüle edilmekte olduğu görülür.⁶⁵ Batı'da 13. yüzyıl üniversitelerin kuruluş yüzyılı olmuştur. O dönemde öğretim tamamen Kilise'nin sorumluluğunda olduğu için üniversitelerin kurulması Kilise'ye mensup ruhban sınıfının işine gelmemiştir. Ancak papalık, üniversiteleri Kilise iktidarına tabi kılmak için bu kurumları desteklemiştir.⁶⁶ Bu dönemdeki en önemli gelişme, "hastane" adlı kurumun doğuşu ve bugüne kadar süren "klinik" anlayışın yerleşmesi üniversitelerin kuruluşu olmuştur.⁶⁷

16. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa'da reform hareketleri ve yeni bir dinî yapılanma ortaya çıkmıştır. 10. yüzyıldan itibaren meydana gelen teknolojik gelişmeler ve 15. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler, Batı'nın ekonomik düzeyinin artmasına neden olmuştur. Elde ettikleri maddî gücü, Kilise'nin inisiyatifinden uzakta, bireysel çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen burjuvazi sınıfı kapitalizmi savunmuştur. En üst düzeyde olan papalığa

⁶² Eric L. Johnson ve Stanton L. Jones, "A History of Christians in Psychology", *Psychology and Christianity*, (Ed. Eric L. Johnson ve Stanton L. Jones), Westmont 2000, s. 16.

⁶³ Babaoğlu, *Psikiyatri Tarihi*, s. 79 vd.

⁶⁴ B. R. Hergenhahn ve Henley, Tracy B., *An Introduction to the History of Psychology*, Wadsworth Publishing, 2013, s. 472.

⁶⁵ Babaoğlu, *age*, s. 69.

⁶⁶ Gamze Güngörmüş Kona, *Batıda Aydınlanma Doğuda Batılılaşma*, İstanbul 2005, s. 29-30.

⁶⁷ Babaoğlu, *Psikiyatri Tarihi*, s. 70.

karşı mutlak egemenliği elde etmek isteyen krallık da burjuvaziye destek vermiştir. 16. ve 17. yüzyılları etkisi altına alan Rönesans'la birlikte sadece ruhban sınıfına imtiyazlı davranan Katolik Kilise'nin kurallarına karşı çıkmıştır. Hıristiyanlığa ait dogmaların yerini insan aklının aldığı bu dönemde, inanan insanın yerini düşünen insan almıştır.⁶⁸

C. 17. YÜZYILDAN 19. YÜZYILA KADAR OLAN DÖNEMDE RUH-BEDEN VE İNSAN-AŞKIN VARLIK İLİŞKİSİ

17. yüzyıl Avrupa'sında ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisinin yeniden şekillenmesinde, saatler ve otomatlar büyük öneme sahiptir. Bir yere basılınca harekete geçen otomatlarla çeşitli parçalardan oluşan saatin evrene benzetilmesi sonucunda *gerekircilik* (determinism) ve *indirgemecilik* (reductionism) düşüncesinin oluşmasına yol açmıştır.⁶⁹

17. asırdaki bu gelişmeler ışığında ilk göze çarpan sîmâ, *Rene Descartes* (1596-1650) olmuştur. Yeniçağ rasyonalizminin kurucusu olan Descartes, iyi bir matematikçidir ve analitik geometriyi kurmuştur. Matematiğe yapmış olduğu katkılarının yanı sıra o, filozof kimliğiyle Batı felsefesinin de kurucusu sayılmaktadır.⁷⁰ Descartes'ın felsefenin temelini attığı eseri *Principia Philosophiae*'de (Felsefenin İlkeleri, 1644), insan bilgisinin ilkeleri ve maddî şeylerin ilkeleri olmak üzere iki temel bölüm vardır. Descartes, bilginin kaynağı, şüphenin önemi, şüphe duyma var olma ilişkisi, ruh beden etkileşimi, düşünme ve Tanrı ile ilgili konulara değinmiştir.⁷¹ İnsan bedenini ise, otomatlara atıflar yaparak açıklamıştır.⁷² Bu konuda yakaladığı en hassas nokta, mekanik modellerin hareketlerinin dışarıdaki nesnelere bağlı olarak değiştiği hususudur. Buradan hareketle Descartes, irade tarafından yönetilmeyen hareket, yani "refleks hareketler"e (undulatis reflexa) ulaşmıştır. Bu görüş, davranışların etki-tepki kuralına göre oluştuğunu savunan ve modern psikolojideki üç büyük ekolden biri kabul edilen davranışçı ekolün (U-T (uyarıcı-tepki) psikologları) ileri sürdükleri fikirlerin habercisi olarak görülebilir. Ayrıca bu görüş, insan davranışının önceden tahmin edilebileceği düşüncesine doğru bir eğilimin de ilk adımlarından sayılır: Girdilerin bilinmesi şartıyla mekanik beden, beklenen şekilde hareket eder.⁷³ Descartes'e göre insan ise mânevî cevher olan ruh ile cismanî cevher olan bedenden meydana gel-

⁶⁸ Kona, *age*, s. 32 vd.

⁶⁹ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 60.

⁷⁰ Hothersall, *History of Psychology*, s. 27.

⁷¹ Bkz., Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, (Çev. Mesut Akın), İstanbul 1983.

⁷² Eğlence amaçlı mekanizmalardan bir kısmı da Kraliçe'nin emriyle St. Germain kasabasında Seine kıyılarında oyulmuş altı büyük yapay mağaranın içerisine yerleştirilmiştir. Bu mekanizmalar, seyircilerin gizlenmiş levhalarla basmalarıyla etkinliğe geçiyordu. Örneğin birisi yıkanan tanrıça Diana'nın heykeline yaklaştığı zaman, heykel utangaç bir tavırla mağaranın gerilerine çekiliyordu. Eğer daha öteye yaklaşılacak olursa, bir Neptün heykeli, mızrağını sallayarak ileri çıkıyordu. Modern bilime ve modern psikolojiye geçişte bir eksen görevi yapan Descartes'in yolu da bu küçük kasabaya düşmüş ve bu otomatlardan yola çıkarak bilim dünyasını temelden etkileyen görüşlerini ortaya atmıştır. Geniş bilgi için bkz. Raymond E. Fancher, *Ruhbilimin Öncüleri*, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul 1997, s. 18.

⁷³ Fancher, *Ruhbilimin Öncüleri*, s. 42-43; Schultz, *age*, s. 69.

mektedir.⁷⁴ Onun dualist görüşüne göre; ruh ve beden gerçekte birbirinden farklıdır ancak her ikisi de birbirini etkilemektedir. Ruhun tek işlevi, düşünmektir; diğer süreçlerin tamamı bedene aittir. Descartes, ruh-beden problemine ilişkin dikkatleri, tam manasıyla fiziksel-psikolojik dualizm üzerinde yoğunlaştıran bir yaklaşım ileri süren ilk kişidir.⁷⁵ Bununla birlikte Descartes'dan önce de dualist görüşler ileri süren düşünürler olmuştur. Örneğin; beden ve ruhun iki ayrı varlık olduğu görüşüne Eflatun'da da rastlanmaktadır. Ancak burada belirtmek gerekir ki Descartes'ın ruh (mind-soul) anlayışı⁷⁶ ile Eflatun'un ruh (soul) anlayışı arasında çeşitli farklılıklar vardır. Bu iki görüş arasındaki temel fark ise, Eflatun'un, ruhun bedene canlılık veren unsur ile aynı olduğunu kabul etmesine karşın Descartes'ın bunu reddetmesidir.⁷⁷ Bu örnekte de görüldüğü gibi Descartes'ın dualist anlayışı kendinden önceki anlayışa göre farklıdır. Özellikle onun ruh ile bedeninin birbirine bağlı olduğu şeklindeki görüşü bu farkın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Nitekim, bu iki varlık arasında var olan ilişki (interaction) görüşü, bir bilim dalı olarak psikolojinin gelişmesinde hayati bir rol üstlenmiştir.⁷⁸ Çünkü onun, davranışın ortaya çıkmasında en önemli organın beyin olduğuna dair görüşü dikkatleri, mitolojik ruh algısından ziyade zihinsel süreçlere yönelmiştir.⁷⁹ Diğer taraftan Descartes, nesnelere ve Tanrı dahil her şeyin varlığından şüphe etmiş ama kendi varlığından şüphe etmemiştir. "Şüphe eden, düşünen süjenin varlığı kesindir" ilkesine dayanarak en meşhur görüşünü ileri sürmüştür: "*Düşünüyorum, o halde varım.*" Descartes, bu önermeden yola çıkarak Tanrı'nın varlığını ispat etmeye çalışır. Ona göre; bilinçte hazır bulunan Tanrı kavramı, duylardan elde edilen bilgilerden gelmediğine göre insan ruhunda doğuştan gelen bir kavramdır.⁸⁰ Onun Tanrı ile ilgili görüşleri büyük oranda *Discours de la méthode* (Düşünceler, 1637) isimli kitabında toplanmıştır. Descartes, kitabın kapağına "bu düşüncelerde Tanrı'nın varlığı ispat edilmiştir" şeklinde bir not da yazmıştır.⁸¹ Dolayısıyla Descartes ruh-beden ilişkisine yeni bir bakış açısı getirmiş, ilk önerme olarak Tanrı'nın varlığından şüphe etse de sonrasında onun varlığını ispat girişimiyle kendinden önceki geleneği devam ettirmiştir. Ancak onun Tanrı ile ilgili argümanları farklı bir perspektife sahiptir ve bu değişim sürecini Locke takip etmiştir.

18. yüzyıl Avrupa'daki aydınlanmanın kurucusu kabul edilen⁸² *John Locke*'un (1632-1704), felsefesi ampirizme dayanır ve en çok yankı uyandıran görüşü, Descartes'ın da

⁷⁴ Oliver Lacombe, *Descartes*, (Çev. Mehmet Karasan), Ankara 1943, s. 88.

⁷⁵ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 68.

⁷⁶ Descartes felsefesinde beden-ruh ayrımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Burhanettin Tatar, "The Distinction Between Soul and Body in Descartes", *OMÜİFD*, C. X, 1998.

⁷⁷ Sarah Broadie, "Soul and Body in Plato and Descartes", *Proceedings of the Aristotelian Society*, v. CI, i. 1, 2001, s. 295.

⁷⁸ Neil Carlson et al., *Psychology*, Massachusetts 2000, s. 14-15.

⁷⁹ Fancher, *age*, s. 42-43.

⁸⁰ Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, s. 63-64.

⁸¹ Charles Adam, *Descartes Hayatı ve Eserleri*, (Çev. Mehmet Karasan), Ankara 1963, s. 41.

⁸² Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1993, s. 330.

inde bulunduğu rasyonalistlerin savundukları “doğuştan getirilen ilkeler” fikrini reddetmesidir. Ona göre insan zihni bu dünyaya geldiğinde boş bir plaka (tabula rasa) gibidir. İlkçağ filozoflarından Aristo da insanın doğuştan getirdiği fikirlerinin olduğunu reddetmiştir. Her iki düşünür de bilgilerin deneyim (tecrübe) yoluyla elde edildiğini savunmuşlardır. Ancak Aristo -ve ondan oldukça etkilenmiş olan Thomas Aquinas-, muhakeme yeteneğinin fitrî olduğunu kabul ederlerken Locke, doğuştan hiçbir bilgi ve yetinin getirilmediğini; duyu organları aracılığıyla elde edilen bilgilerin yegane bilgi olduğunu ileri sürmüştür.⁸³ Onun bu görüşü ruh-beden anlayışına da yansımıştır. Nitekim maddi ve ruhi olarak adlandırdığı cevherlerin tecrübelerde karşı karşıya bulunulan şeydir. Aslında maddi varlıklar duyumsanamayacak kadar küçük parçalardan oluşmuştur. Ruhi varlıklar ile ilgili de bir duyum söz konusu değildir. Ancak bu varlıkların nitelikleri bilinebilir olduğundan varlıkların kedileriyle ilgili bilgi sahibi olunabilir.⁸⁴ Ruhi cevher ile ilgili görüşlerini ise şu şekilde dile getirmiştir:

“Her gün kendi tecrübelerimizde yaşadığımız ve zihnimizdeki faaliyetlerden elde ettiğimiz düşünme, anlama, isteme, bilme, hareketi başlatma gücü vb. gibi aynı cevherde birlikte bulunan basit idealar yardımıyla gayr-i maddi bir ruh fikrini oluşturabiliriz. Böylece düşünme, kavrama, hürriyet ve hareketi başlatma gücüne ait ideaları bir arada toplayarak, gayr-i maddi cevher hakkında, maddi cevher hakkında olduğu kadar açık kavrayış ve fikre sahip olabiliriz.”⁸⁵

Dolayısıyla Locke, bir cevher olarak ruhun varlığını kabul etse bile onun bilgisini yine duyslara dayandırmaktadır. Aşkın varlık olan Tanrı'nın bilgisi buna benzemektedir. Locke, Tanrı fikrinin doğuştan olduğunu kabul etmemesine rağmen bazı çıkarımlar yapılarak Tanrı fikrine ulaşılabileceğini ileri sürmüştür. Sadece duyu organlarından elde edilen bilgi ile Tanrı fikrine ulaşılmaz ancak zihindeki çeşitli “tasarımlar” aracılığıyla bu fikre ulaşılabilir. Çünkü devamlılık ve süre tasarımlarının birleşimi sonsuzluk tasarımı oluşturur. Duyumlar ise, doğada bir düzenin olduğunu fikrini kazandırır. Buna bağlı olarak, bu düzenin ve kainatın bir yaratıcısı olmalıdır. Sınırlı varlıklardan sonsuzluk fikrine ulaşamayacağına göre bu yaratıcı başlangıcı ve sonu olmayan Tanrı'dır. Bu çıkarımda sonsuzluk tasarımı kadar önemli olan diğer bir husus da iç deney yani ruhun işlevi olan düşünmedir. Dolayısıyla Tanrı fikri, sonsuzluk ve düşünce olan iki basit tasarımın birleşiminden doğmaktadır.⁸⁶ Diğer taraftan, Locke'a göre Tanrı, insanları en iyi davranışları sergilemeye yöneltecek bir takım ahlak kuralları koymuştur. İnsanlar, akıl ile doğru ahlak kurallarını tam olarak belirleyemeyeceklerine göre yapmaları gereken

⁸³ Bruno, *Psikoloji Tarihi*, s. 36 vd.

⁸⁴ İsmail Çetin, “John Locke'un Cevher Görüşü İle İlgili Bazı Yanlış Anlamalar”, *UÜİFD*, C. 18, S. 1, 1998, s. 153-154.

⁸⁵ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. A. D. Woolley, TLondon 1964, s. 192. Nakl. Çetin, İsmail, “John Locke'un Cevher Görüşü İle İlgili Bazı Yanlış Anlamalar”, s. 154.

⁸⁶ Kürşat Boyraz, *Rene Descartes ve John Locke'un Zihin Anlayışlarının Kıyaslanması*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniv., Sos. Bil. Enst., İstanbul 2004, s. 62-63.

en doğru davranış, ilâhî kurallara uymaktır.⁸⁷ Bu noktada Locke'un bilginin kaynağının sadece deneyim olduğu şeklindeki görüşü ile Tanrı'dan vahy yoluyla insana bildirilen ilahi kanunların olduğu ve bunlara uyulması gerektiği şeklindeki bilginin görüşü birbirleri ile çelişir görünmektedir. Ancak Locke, "*Tanrı'dan ilham alan bir kimse, vahiyle diğer insanlara, onların daha önceden dış deney veya iç deneyden edinmediği hiçbir basit idea iletmez*" diyerek insana sunulan vahy hükümleri analiz edildiğinde kendisine ulaşacak olan bilginin, tecrübenin sağladığı idealar olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁸ Böylece Locke, ilâhî kuralların varlığını kabul etmekle⁸⁹ beraber bunların, bilginin kaynağı olmadığını savunarak ampirist yaklaşımını pekiştirmiştir.

Locke'un fikirleri, kendinden sonra gelen düşünürler tarafından çeşitli şekillerde geliştirilmiştir. Onun "madde, ona atfedilen niteliklerden ibarettir; madde fikri deneysel değildir" şeklindeki görüşü, Geroge Berkeley'in düşünce sisteminde temel unsur niteliğindedir. "Ona atfedilen niteliklerden ayrı olarak zihin (mind-ruh) yoktur. O, deneyle ortaya konamaz" şeklindeki görüşü ise David Hume tarafından ele alınmış ve ayrıntılarıyla işlenmiştir.⁹⁰

Locke'un aksine İrlandalı bir piskopos olan *George Berkeley* (1685-1753), bilginin doğrudan deneyimden elde edildiği fikrini benimsememiştir. Bunun yerine o bilginin, duylardan elde edilmiş olan önceki deneyimlerin birikiminin bir sonucu olduğunu savunmuştur. Mesela, dünyanın algılanması, göz, kulak, burun gibi farklı duyu organlarının aktivitelerini içermektedir. Berkeley'in, tüm fikirlerin önceki ve doğrudan elde edilen duyumlardan oluştuğu şeklindeki görüşü idealizm (idealism) olarak isimlendirilmiştir.⁹¹ Berkeley, maddenin bağımsız varlığını olmadığını ileri sürerek "*var olmak, algılamak demektir*" felsefesini savunmuştur. Ona göre dış dünyanın gerçekliği ancak algılama yolu ile kanıtlanabilir.⁹² Berkeley, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge (İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme, 1710)* isimli kitabında bu görüşünün açıkça dile getirmiştir:

"Duyularımızla ancak duyumlarımızın, idealarımızın ya da nasıl adlandırırsanız adlandırın, duyuyla dolaysızca algılanan şeylerin bilgisini ediniriz; ancak duyular algılanan şeylere ilişkin bilgi verirler, şeylerin zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın var olduklarına ilişkin bilgi değil."⁹³

Sözü edilen kitaba göre algı, öznel bir olgudur ve bu sebeple dış dünyayı olduğu gibi yansıtmaz. Bir nesne, tecrübe edilen duyumların birikiminden ibarettir. Bu sebeple,

⁸⁷ İsmail Çetin, "John Locke'da Ahlak Kurallarının Kaynağı", *UÜİFD*, C. VI, S. 6, 1994, s. 171.

⁸⁸ Çetin, "John Locke'da Ahlak Kurallarının Kaynağı", s. 173-174.

⁸⁹ Locke'un ahlak kuralı ve tabiat kanunu ile ilgili görüşleri için bkz. John Locke, "Bize Verilmiş Bir Ahlak Kuralı Ya Da Tabiat Kanunu Var mıdır? Evet", *UÜİFD*, (Çev. İsmail Çetin) C. IV, S.4, 1992, s. 333 vd.

⁹⁰ Boeree, *The History of Psychology*, II, 41.

⁹¹ Carlson, *Psychology*, s. 16.

⁹² Bruno, *Psikoloji Tarihi*, s. 47.

⁹³ George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, (Çev. Halil Turan), Ankara 1996, s. 45.

alışkanlıkların etkisi nesnelere birleşik hale getirir. Sonuçta deneysel dünya, insanların duyularının bir toplamıdır. Algı ortadan kalkarsa nitelikler de yok olur. Dolayısıyla maddesel bir özün varlığından bahsedilemez.⁹⁴ Berkeley, algılamamanın dışında kişi için bir cisimler dünyası olmadığını ileri sürerken algının olması için “algılayan bir varlığın” olması gerektiği fikrini de ortaya atmıştır. Nesnelere sadece tasarımlardan ibaret ise bu tasarımların bulunduğu bir varlığın da olması gerekir ki bu varlık ruhtur.⁹⁵ Berkeley, zihin, idrak, irade gibi kavramların hepsini ruh anlamında kullanmıştır. Ona göre ruh, tasarımları algıladığı zaman zihin veya idrak; onlar üzerinde işlem yaptığı zaman ise irade ismini almaktadır. ruhun temel özelliği, düşünmesi ve algılamasıdır.⁹⁶ Bu görüşüyle Berkeley ruhçu (spiritualist) olarak değerlendirilmiştir.⁹⁷ Berkeley’in, maddenin ancak zihne bağımlı olarak var olduğu şeklindeki görüşü, insanın ve insan zihninin bilimsel araştırmalarda daha önemli bir yer tutmasını sağlamıştır. *A New Theory of Vision* (Yeni Bir Görme Teorisi, 1709) isimli eserinde kaleme aldığı görsel algı konusundaki fikirleri başta olmak üzere genel olarak düşünme ve algı süreçlerine yaptığı vurgu, psikolojiye büyük katkı sağlamıştır.⁹⁸ Onun bu görüşleri Tanrı’ya yaklaşımının da merkezini oluşturmuştur. Nitekim ona göre kişi, kendinin nasıl var olduğunu sorgulayabilir. Var oluş, bir gözlemci tarafından algılanmaya bağlı ise insan da ancak bir Tanrının onu algılaması yolu ile var olabilir. Yani insan varsa, Tanrı da var demektir. Bu mantık yürütme işlemi, Berkeley’in Tanrının varlığını ispat ettiğini ileri sürdüğü görüşüdür.⁹⁹ Bu söylemin doğal bir sonucuna göre, insanların algılaması halinde var olan nesnelere, algılanmadığı sürece yoktur demek mümkün değildir. Nitekim Tanrı her yerdedir ve hiçbir insanın duymadığı bir kuş sesi, Tanrının tasarımında var olmaktadır.¹⁰⁰ Özetle, maddi varlık olarak nitelendirilen şey, insanlarla iletişim kurmak amacıyla Tanrı’nın bir araya getirdiği duyu niteliklerin bileşiminden ibarettir.¹⁰¹ Bu verilerden hareketle denilebilir ki Berkeley, sadece insanı değil Tanrı’nın varlığını da algı üzerinden açıklamıştır. Ruh ve Tanrı gibi modern bilimin inceleme alanına girmeyen kavramların ontolojik varlığından ziyade zihinsel süreçlere yönelen ilgi Hume ile daha çok netlik kazanmıştır.

David Hume (1711-1776), Eflatun’dan beri süregelen ruh görüşünü ilk olarak etkin bir şekilde eleştirmiş ve ruhun yerine içsel yaşantılara dikkat çekmiştir. Bunlar, algılar,

⁹⁴ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 79; ayrıca bkz. P.J. Kail, “Berkeley, the Ends of Language, and the Principles of Human Knowledge”, *Proceedings of Aristotelian Society*, v. CVII, i. 1, Aristotelian Society, 2007, s. 265 vd.

⁹⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 343.

⁹⁶ Tuncay İmamoğlu, *George Berkeley İdealizminde Ruh ve Tanrı*, (yayınlanmamış doktora tezi), Ataturk Üniv., Sos. Bil. Enst., Erzurum 2003, s. 16-17.

⁹⁷ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 343-344.

⁹⁸ George Berkeley, *Yeni Bir Algı Teorisi*, (Çev. Ertuğ Ergün), Ankara 2003, s. 32 vd.

⁹⁹ Bruno, *Psikoloji Tarihi*, s. 47-48.

¹⁰⁰ Boeree, *History of Psychology*, II, 42.

¹⁰¹ James P. Danaher, “Is Berkeley’s World A Divine Language?”, *Modern Theology*, v. XVIII, i. 3, 2002, s. 366.

tasarımlar, anılar ve duyguların toplamıdır.¹⁰² Ruhun bir “töz/cevher” olduğunu reddedererek onun tasarımların birbirine bağlanmış hali olduğunu ileri sürmüştür. Algıların dışında bir gerçekliğin olup olmadığı bilinemeyeceğine göre ruhun ontolojik olarak varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak bu kavram, duyuların birçok kez aynı şekilde birleştirilmesinden oluşmuştur.¹⁰³ Hume, Berkeley’in “madde, algılanıncaya kadar birey için yoktur” şeklindeki görüşünü benimseyip bu fikri daha da ileriye taşımıştır.¹⁰⁴ Hume için de “algılanmış olma”, “var olma” ile eş anlamlıdır ancak “var olma” kavramı, kesin bir bilgidен çok algılamının vermiş olduğu bir inançtan ibarettir.¹⁰⁵ “Nedensellik” kavramı, Hume’un düşünce sistemi içerisinde önemli bir yer tutar. Ona göre nedensellik, doğuştan getirilen bir kavram olmadığı gibi gözlenebilen bir kavram da değildir. Ancak bu terim, gözlemlerin sık sık tekrarlandığı tecrübesinden doğmaktadır.¹⁰⁶ Diğer bir deyişle; birbirine bağlı gibi görünen olaylar aslında birbirlerini etkilemekten öte sadece bir arada oldukları için bağlanmış gibi algılanırlar. Hume’un bu görüşü, alışkanlık, huy ve inanç gibi kavramları ön plana çıkarmaktadır. Kısaca nedensellik, nesnelere ait bir nitelik değil, zihinde ortaya çıkan psikolojik bir durumdur.¹⁰⁷ Ruh-beden etkileşime daha ziyade bilişsel açıdan yaklaşan Hume’un insan-aşkın varlık ilişkisine yaklaşımı da bundan farklı değildir. Bu fikrini ortaya koyarken kullandığı mantıksal çıkarıma Hume, yaşamı sırasında çok ilgi görmediği için kendisi tarafından “ölü bir yayın” olarak nitelendirilen *A Treatise of Human Nature* (*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 1739)¹⁰⁸ isimli kitabında yer vermiştir. Tutkular, nedensellik, özgür irade ve dış dünya gibi konuları içeren eserinde o, zihnin tüm algılarını, güçlerinin ve canlılıklarının farklı olmasına göre iki sınıfa ayırmıştır. Duyumsama anında meydana gelen en canlı algılama türü olan *izlenimler* ile daha az canlı ve kuvvetli olanlar, *düşünceler* (thoughts) veya *fikirler/ideler* (ideas).¹⁰⁹ İzlenimler, zihinsel yaşantının temel unsurlarıdır ve günümüz terminolojisinde “algı” kavramına benzemektedirler. İdeler ise, “hayal” gibi tecrübelerle verilen isimdir. Zihindeki izlenimler güçlü ve canlı iken, ideler zayıf ve solgundur. Her ikisinin de basit ve karmaşık halleri vardır ve basit fikirler, karmaşık fikirleri çağırıştır.¹¹⁰ İdeler, izlenimler üzerine kurulmuştur. Bir idenin kaynağındaki izlenimi bulmak zor olabilir

¹⁰² Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 287.

¹⁰³ Gökberk, *age*, s. 347.

¹⁰⁴ Loeb, Louis, “Hume’s Explanations of Meaningless Beliefs”, *The Philosophical Quarterly*, v. LI, i. 203, 2001, s. 157.

¹⁰⁵ Hume felsefesinde algılama, inanç, çağırışım, nedensellik ve Tanrı ile ilgili bilgi için bkz. P.J. Kail, “Projection and Necessity in Hume”, *European Journal of Philosophy*, v. IX, i.1, 2001.

¹⁰⁶ Bruno, *age*, s. 53.

¹⁰⁷ Uğur Erken, *Hume’da Nedensellik ve İnanç Sorunu Bağlamında Bilme Fenomeni*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniv., Sos. Bil. Enst., İstanbul 1994, s. 47.

¹⁰⁸ Mustafa Çevik, *David Hume’da Din ve Tanrı Anlayışı*, (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniv., Sos. Bil. Enst., Ankara 2003, s. 8.

¹⁰⁹ Hume, David, *A Treatise of Human Nature*, (Ed. Ernest C. Mossner), London 1985, s. 49; Hume, David, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. Serkan Ögdüm), Ankara 1998, s. 21.

¹¹⁰ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 81-82.

ancak iyice araştırıldığında her idenin altında bir izlenimin olduğu görülür. Örneğin insan zihni tarafından, “bilgelik” ve “iyilik” gibi niteliklerin sınırları genişletilerek “Tanrı idesi” oluşturulmuştur.¹¹¹ Dolayısıyla, izlenimler ve idelerde bulunmayan, bunlardan farklı yeni bir fikir üretmek imkansızdır.¹¹² Böylece Hume, Tanrı'nın bizatihi kendisini değil tanrı fikrinin kaynağını bilişsel bir yaklaşımla ele almıştır. Aslında Hume'un, ruh ve Tanrı gibi aşkın nitelik taşıyan kavramlara ontolojik açıdan değil psikolojik açıdan yaklaştığını söylemek mümkündür.

İngiliz deneyimciliği olarak nitelendirilen Locke ve Hume ile idealist Berkeley'in görüşlerine karşı tepki Almanya'dan gelmiştir. Alman düşünürler, deneyimcilerin aksine zihnin pasif bir yapısı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre zihin, belli çağrışım yasaları gereğince dış dünyadan elde edilen duyuları bir araya getiren bir unsur değil, bilginin oluşumunda bizzat rol alan aktif bir olgudur. Bu düşünürlerin önde gelen ismi *Gottfried Wilhelm Leibniz* (1646-1716), Monadoloji (monadology) teorisini geliştirmiştir. Bu teoriye göre fiziksel dünya (madde) ve zihinsel deneyimler (mana/ruh), aslında aynı gerçeğin iki ayrı yönüdür. Fiziksel dünyanın atomlardan oluşması gibi ruhsal dünya da monadlardan oluşmuştur. Monadlar, hareket ve enerjinin kaynağıdır ve yeteri kadar bir araya geldiğinde büyümeyi oluşturur. Monadların hareketi, deneyimlere ve gerçeğin görünümüne neden olmaktadır.¹¹³ Alman düşünürlerden *Immanuel Kant* (1724-1804) ise, Hume'un yaklaşımına karşı çıkmıştır. Ona göre, mantıkî olarak zorunlu veya deneyimden türemiş olmasa bile “nedensellik” gibi kavramlar anlamlıdır. Zira deneyimler, sadece insanın dışında gerçekleşen olaylarla açıklanamaz. Aksine deneyimlerini, nihaî olarak kişinin bizzat kendisi inşa eder.¹¹⁴ Bu görüşüyle Kant, akla ve aklın yasalarına, kendinden önceki düşünürlerden daha fazla önem vermiştir. Onun ölçülemeyen aklı inceleyen bir bilim dalının olamayacağına ilişkin görüşleri de psikolojik ölçüm tekniklerinin gelişmesine ve dolayısıyla psikolojinin bir disiplin haline gelmesine yardımcı olmuştur.¹¹⁵

Ruh-beden ve insan-Tanrı ilişkisi konusunda 17. Yüzyıl ve takip eden iki asır boyunca genel olarak şöyle bir tablo çizmek mümkündür. O dönemde, etkin olan kilisenin otoritesinin sarsılmasında ve insana dair görüşlerin değişmesinde Kopernik'in (1473-1543) güneş merkezli sistem teorisi, Galile'nin (1564-1642) teleskopu icadı, Newton'un (1642-1661) yer çekimi yasası gibi coğrafi keşiflerin yanı sıra yukarıda değinilen düşünürler büyük rol oynamıştır.¹¹⁶ Fransız Devrimi'nin (1789) de etkisiyle 18. yüzyıl, Batı'da düşünce, siyasî, sosyal ve dinî açılardan büyük değişimlerin yaşandığı yüzyıl olmuştur. Nitekim 15. yüzyıldan itibaren oluşan, insana, Tanrı'ya ve âleme bakıştaki farklılaşmanın gerçekleştiği süreç, 18. yüzyılda “aydınlanma” olarak adlandırılan

¹¹¹ Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, s. 75-76.

¹¹² Loeb, “Hume's Explanations of Meaningless Beliefs”, s. 156.

¹¹³ Schultz, *age*, s. 500; Bruno, *Psikoloji Tarihi*, s. 59-60.

¹¹⁴ John G. Benjafield, *A History of Psychology*, Allyn & Bacon, Needham Heights 1996, s. 37.

¹¹⁵ Graham Richards, *Psikoloji Yeri Yerine Oturtmak*, (Çev. Süleyman Topal-Ali Yılmaz), İstanbul 2005, s. 40.

¹¹⁶ Robert Crapps, *An Introduction to Psychology of Religion*, Georgia 1986, s. 3-4.

köklü bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Batı, akla ve aklın üstünlüğüne inanmış, yeni buluşların etkisiyle bilim ve felsefeye yeni açılımlar getirmiş, din başta olmak üzere her türlü dogmaya karşı eleştirel bir yaklaşım benimsemiştir.¹¹⁷ Psikoloji açısından ise 18. yüzyıl, düşünürlerin dikkatlerini çoğunlukla insan zihni, duyumlar ve algılama süreçlerinde yoğunlaştırdıkları dönemdir.¹¹⁸ Bu yüzyılın sonlarında insan kavramı, doğadaki diğer ögeler gibi bir canlı sınıfına ait bir kavram haline gelmiştir. Dolayısıyla insanı diğer doğa unsurlarının merkezine hatta daha üstünde bir yere yerleştiren zihniyetin yerini giderek, hayvanlar sınıfına ait olan insanın mantıkla açıklanabilen konular arasında yer alan bir varlık olduğu düşüncesi almıştır.¹¹⁹ Bu da insanı bilimsel araştırmanın nesnesi haline getirmiştir. Tanrının varlığını ispat girişimleri ise yerini Tanrı fikrinin kaynağına bırakmıştır. Bottomore ve Nisbet ise aydınlanma dönemini şu şekilde nitelendirmişlerdir: “doğa-üstünün doğalla, dinin bilimle, tanrısal buyruğun doğa yasasıyla ve din adamlarının filozoflarla yer değiştirmesidir”.¹²⁰

D. 19. YÜZYIL VE SONRASINDA RUH-BEDEN VE İNSAN-AŞKIN VARLIK İLİŞKİSİ

19. yüzyıla gelindiğinde olaylar, ruh gibi içsel etkenlerden ziyade doğa kanunları gibi dışsal etkenlerle açıklanmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak da psikolojik rahatsızlıkların çevresel faktörlerle oluştuğu yönündeki fikir pekişmiştir. Böylece bireyin olumsuz etkilenmesine ve hastalanmasına yol açan psikolojik süreçler incelenmeye başlanmıştır. Bu yaklaşım tarzı, hem psikolojinin bir disiplin haline gelmesini kolaylaştıracak araştırmaların artmasına neden olmuş hem de psikolojik rahatsızlığı olanlara uygulanan insanlık dışı işkencelerin sona ermesine yardımcı olmuştur. Nitekim Fransa Bicetre Hastanesi'nin başhekimisi *Phillippe Pinel* (1745-1826), 1793 yılında 12 ruh hastasının zincirlerini çözerek tarihe geçmiştir.¹²¹ Bu olaydan sonra ise tıbbî nitelikli bir yaklaşımla, psikolojik hastalıklar incelenmeye başlanmış, çeşitli tedavi yöntemleri geliştirilmiştir. Bu çalışmaların ışığında 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyılın başında psikolojik hastalıklara yaklaşım ve tedaviyi içine alan Psikiyatri bir disiplin haline gelmiştir. Bu alanda ilk öne çıkan figürlerden biri Alman *Johann Christian Heinroth*'tur (1773-1843). O, 1827'de Leipzig Üniversitesi'nde Psikiyatri alanında akademik kariyer yapmış ve 1827'de Almanya'nın ilk “psikolojik tedavi” profesörlüğünü almıştır.¹²² Psikolojinin bağımsız bir bilim dalı haline gelmesinde psikiyatrinin büyük rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu alanda yapılan araştırmalar, insan davranışının temeline dair önemli verilerin gün ışığına çıkmasını sağlamış, psikolojinin konusu ve sınırları bu süreçte belirlenmiştir. Bununla birlikte, psikolojinin bir disiplin

¹¹⁷ Kona, *Batıda Aydınlanma Doğuda Batılılaşma*, s. 74.

¹¹⁸ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 88.

¹¹⁹ Crapps, *An Introduction to Psychology of Religion*, s. 3-4.

¹²⁰ Tom Bottomore-Nisbet Robert, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Çev. Mete Tunçay -Aydın Uğur), 2010, s.23.

¹²¹ Babaoğlu, *Psikiyatri Tarihi*, s. 93.

¹²² Babaoğlu, *age*, s. 104.

haline gelmesi, ancak 19. yüzyılda meydana gelen çeşitli gelişmeler sayesinde olmuştur. Bu dönemde beynin fonksiyonları ve duyuların işleme mekanizması gibi konular daha çok araştırılmaya başlanmıştır. Özellikle psikolojik rahatsızlıklarla ilgilenen psikiyatrların insan bedeni ve davranışları üzerine yapmış oldukları incelemeler, deneysel araştırmaların önem kazanmasına yol açmıştır. Bilimdeki bu ilerlemeler deneysel psikolojinin doğuşu olarak kabul edilen Fechner (1801-1887) ve Wundt'un (1832-1920) çalışmaları için temel teşkil etmiştir.¹²³ Genel olarak 19. yüzyıldaki araştırmalar göz önünde tutulduğunda, bu asırda fizyoloji ile ilgili çalışmaların kayda değer ölçüde olduğu dikkat çekmektedir. Beynin yanı sıra sinir sistemi üzerinde yapılan araştırmalar da bu durumu desteklemektedir. 19. yüzyıl boyunca sinir akımlarının elektriksel doğası ve sınırların anatomik yapısına dair hızlı gelişmeler meydana gelmiştir. Nöron ismi verilen sinir hücrelerinin sinapslar aracılığıyla iletim sağladığı ortaya konmuştur.¹²⁴ Bulgular, maddeden ibaret bir insan anlayışını destekler nitelikte olduğu için mekanik ruh görüşü, bu dönemde oldukça etkili olmuştur. Organizmanın içindeki aktif güçlerin sadece fizyo-kimyasal güçler olduğu yönündeki inanç, materyalizm, ampirizm ve ölçme gibi yönelişlerin bilim dünyasında ön plana çıkmasını sağlamıştır.¹²⁵

Fizyolojik gelişmelerin dikkati çektiği 19. yüzyılda, insanın bilimsel inceleme alanına girişini kolaylaştıran bir unsur da 19. yüzyılın başlarında yaşamış olan *Charles Darwin*'in (1809-1882) ileri sürdüğü görüşler olmuştur. O, hemen her alanda biliminin şekillenmesine yön vermiş, çalışmalarıyla bilim adamları üzerinde kayda değer bir etki bırakmıştır. Onun *The Origin of Species* (Türlerin Kökeni, 1859) isimli kitabı, doğal ayıklanma (natural selection) kavramını ortaya atmıştır. Bu kitaba göre, bütün organik varlıklar, geometrik bir oranda gelişmeye çalışmaktadırlar. Bunun için hayatla mücadele etmek ve büyük yıkımlara maruz kalmak zorundadırlar.¹²⁶ Mücadeleyi kazanan canlı, hayatta kalıp gelişimini sürdürmeye devam eder. Doğal ayıklanma teorisine göre organik varlıklar, içinde buldukları şartlara göre zaman içinde yapı, davranış ve bünye olarak birbirlerinden farklılaşırlar. Bu farklılaşma ilerledikçe aynı türe ait örnekler birbirinden çok farklı görünen ayrı iki tür haline gelir.¹²⁷ Bu teori, diğer biyolojik karakterler gibi davranışları da açıklamanın en iyi yolunu, organizmanın çevreye adapte olmasında davranışların rolünün anlaşılması olduğunu ileri sürmüştür. Böylece davranış, biyolojik bir bağlam kazanmıştır.¹²⁸ Darwin'in psikoloji açısından önem taşıyan bir diğer eseri, *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (İnsan ve Hayvanlarda Duygunun İfadesi, 1872) ismini taşımaktadır. Bu kitapta Darwin pek çok türün yüz kaslarını incelemiş ve duygulardaki değişimlerin mimiklere yansımalarının aynı olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla psikolojik evrimin, yapısal ve anatomik evrimle bağlantılı olduğunu

¹²³ Richards, *Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak*, s. 43.

¹²⁴ Geniş bilgi için bk. Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 30-31.

¹²⁵ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 97.

¹²⁶ Charles Darwin, *The Origin of Species*, New York 1909, s. 92.

¹²⁷ Darwin, *age*, s. 142.

¹²⁸ Carlson, *Psychology*, s. 19.

ileri sürmüştür.¹²⁹ Bu durum, insan davranışlarının kalıtsal olduğu yönünde bir fikrin doğmasına ve incelenmesine yol açmıştır.

Darwin'in kuzeni olan *Francis Galton* (1822-1911) ise, insanın sahip olduğu yetenekleri, zihinsel kalıtım ve bireysel farklılıklar çerçevesinde evrimci açıdan ele almıştır. Darwin'in evrim teorisinden etkilenmiş ve bu teorinin kalıtsal yönünden yola çıkarak araştırma yapmaya başlamıştır. Psikoloji için ilk önemli çalışması *Hereditary Genius*'ta (Kalıtsal Zeka, 1869) Galton, boy, kilo ya da deri rengi gibi fiziksel özelliklerin yanı sıra doğal yeteneklerin de irsî olduğunu ve dehanın belli aileler içinde ortaya çıktığını ispatlamayı amaçlamıştır. O, doğal yetenek terimini çok geniş bir anlamda kullanmıştır ama açıkça psikolojik olan bir çok etmeni de buraya dahil etmiştir.¹³⁰ Aslında Galton'un esas düşüncesi, sağlıklı ve seçkin bireylerin dünyaya gelmesi için üstün yetenekli insanların bir araya gelmesi ya da getirilmesi gerektiğiydi. Soyarıtmı (eugenics) olarak kavramlaştırılan bu uygulama ile ilgili çalışmalar yaparken Galton, istatistikle ilgilenmiş ve zeka testleri geliştirmiştir.¹³¹ Özellikle değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiye (correlation) dair araştırmalar yapmış;¹³² bugün psikolojik araştırmalarda sıkça kullanılan t testleri, korelasyon ve varyans analizleri gibi istatistik tekniklerinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.¹³³ Darwin'de olduğu gibi fiziksel kalıtımın ötesinde psikolojik kalıttan da bahseden Galton, psikolojik değişkenlerin kalıtımını istatistiksel olarak delillendiren ilk kişidir. Bugünün standartlarına göre Galton'un araştırması metodolojik olarak oldukça eksik olmasına rağmen onun psikolojiye yapmış olduğu en büyük katkı, bireysel farklılıklar üzerine yapılacak olan çalışmaların başlamasında etkin rol oynaması olmuştur.¹³⁴

Evrim fikri Darwin'e atfedilse bile bu kavramı asıl popüler hale getiren kişi *Herbert Spencer*'dir (1820-1903). 1856'da kaleme aldığı *The Principles of Psychology* (Psikolojinin İlkeleri) isimli kitabı evrimi, maddenin devamlı olarak daha karmaşık ve heterojen hale gelmesi olarak tanımlamıştır.¹³⁵ Darwin'in görüşlerinden yola çıkarak Spencer, doğada olduğu gibi toplumda da güçlü olanların hayatta kaldığı, kültürel rekabetin zayıf olanın ortadan kalkması yönünde devam ettiğini ileri sürmüştür. Spencer'in öncülüğünü yaptığı "Sosyal Darwincilik" (Social Darwinism) ekolü, bu görüş etrafında şekillenmiştir.¹³⁶ Savunduğu görüşlerle psikolojinin doğuşunu hızlandıran evrimci görüş, insan ve hayvanlar arasındaki benzerliğe dikkat çekerek insanın da incelenabilir doğanın bir parçası

¹²⁹ Darwin'den nakl., Daniel N. Robinson, *An Intellectual History of Psychology*. Arnold, London-Sydney-Auckland 1995, s. 272.

¹³⁰ Fancher, *Ruhbilimin Öncüleri*, s. 220.

¹³¹ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 208-209.

¹³² Benjafield, *A History of Psychology*, s. 63.

¹³³ Richards, *Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak*, s. 60-61.

¹³⁴ Carlson, *age*, s. 19.

¹³⁵ Richards, *age*, s. 52.

¹³⁶ Selçuk Budak, "Sosyal Darwincilik", *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2003, s. 683. Sosyal Darwincilik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. P. D. Marchant, "Darwin and Social Theory", *The Australian Journal of Politics and History*, v. V, i. 2, 1959.

olduğu fikrini aşlamıştır. Ayrıca onların çalışmaları neticesinde, insan davranışları ile ilgili çalışmalarda hayvanlardan faydalanabileceği gerçeği ortaya çıkmıştır. Aynı türe ait özneldeki farklılaşma görüşü, insanların tek tek ele alınmasına dair ip uçları barındırmaktadır. Bu görüş, bireysel psikolojinin temelleri olarak sayılabilir. Ayrıca evrim teorisi, insan evriminin ilerisi düşünülerek gelişim psikolojisinin, geriye doğru gidilerek de çocuk psikolojisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.¹³⁷ Darwinciler olarak nitelendirilebilen bu görüşlerde insana dair pek çok teori varken ruha atıf yapılmadığı görülür. Tanrı ile ilgili konularda ise Darwinciler ile geleneksel din savunucuları arasında bir anlaşmazlık söz konusu olmuştur. Çünkü Darwin'in kuramı, tüm türlerin Tanrı tarafından özel olarak yaratıldığı şeklindeki Ortodoks anlayış ile uyum sağlamamıştır. Bu sebeple evrim teorisi din adamları tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Diğer taraftan Darwin'in destekçileri, geleneksel din anlayışının dar kalıplar ve dogmalarla dolu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin Galton, din adamlarının bekâr kalması yönündeki kurala karşı çıkmıştır. Ona göre düşünen insanların yöneldiği kilisede dayatılan bekarlık kuralı, bu kişilerin özelliklerinin diğer nesillere aktarılmasını engellemekte; adeta, toplumun ilkel ve kaba kesimini, gelecek kuşakların ebeveyni olmasını amaçlamaktadır.¹³⁸

Psikolojinin kuruluşunun temellerini atan bilim adamları arasında pek çok Alman vardır. Örneğin eğitim felsefecisi *Johann Friedrich Herbart* (1776-1841), 1825 yılında, psikolojinin felsefenin bir dalı olarak değil, başlı başına bir doğa bilimi olarak kabul görmesi gerektiğini fikrinin ileri sürmüştür. Herbart, zihnin içeriğinin, çok sayıda basit ide-ler (ideas) veya küçük öğelerden (elements) oluştuğunu savunmuştur. Bununla birlikte o, insanların tecrübelerinin pasif bir şekilde bu fikir ve zihinsel öğeleri, diğer fikirlerle bağladığını reddetmiştir. Aksine o, her fikrin enerji deposu olduğunu ve bu fikirlerin insan tecrübesinde bir yer edinmeye çalıştıklarını ileri sürmüştür. Bu uğraşta her fikir, onu aynı tarafa yönelte eğiliminde olan diğer fikirlerden yararlanırken aksi yönde çalışan fikirlerle de mücadele eder. Dolayısıyla zihinsel süreçler, sadece, bir fikrin diğerleriyle kurduğu iletişimin kurbanı olma şeklinde açıklanamaz.¹³⁹ Onun psikolojik araştırmalarda matematiksel işlemlere ihtiyaç olduğu doğrultusundaki görüşleri, psikofizik ölçümleri psikolojiye kazandıran düşünürler *Weber* ve *Fechner*'i oldukça etkilemiştir.¹⁴⁰

Araştırmalarında özellikle duyu organlarının fizyolojisi ile ilgilenen *Ernst Weber* (1795-1878), kendinden önceki bilim adamları gibi görme ve duyma duyularıyla sınırlı kalmamış; özellikle dokunma duyusuna dair önemli çalışmalara imza atmıştır. "İki nokta eşliği" ismini verdiği deneyle, psikolojide sıkça kullanılan "eşik" kavramını gösteren ilk sistematik çalışmayı yapmıştır. *Weber*'in "ancak gözlenebilen farkı" belirlemek amacıyla yaptığı ağırlık deneyi ise, ilk niceliksel yasanın formüle edilmesini sağlamıştır.¹⁴¹

¹³⁷ Benjafield, *A History of Psychology*, s. 44; Richards, *Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak*, s. 51 vd.

¹³⁸ Fancher, *Ruhbilimin Öncüleri*, s. 225.

¹³⁹ J. M. Stephens, *Educational Psychology*, New York 1956, s. 241.

¹⁴⁰ O. L. Zangwill, *Modern Psikolojinin Gelişimi*, (Çev. Yılmaz Özakpınar), Konya 1990, s. 2-3.

¹⁴¹ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 104-105.

Bilimsel hayatında çok farklı alanlarda çalışmış olan *Gustav Theodor Fechner* (1801-1887), en çok zihin-beden etkileşimine dair geliştirdiği yöntemle ün yapmıştır. Ona göre psikofizik, zihin ile beden arasındaki işlevsel ilişki ve uyumu ele alan bir doktrindir.¹⁴² O, bilinçlilik (zihinsel olan) ile sinir siteminde meydana gelen olaylar (fiziksel olan) arasında yakın bir ilişkinin olduğunu savunmuştur. Zihin (mind) ile beyin (brain) arasındaki ilişkiyi ele alan çalışma, Fechner'in "içsel psikofizik" (inner psychophysicks) adını verdiği kavramın bir bölümünü oluşturmaktadır. Bununla beraber Fechner, geliştirdiği "dışsal psikofizik" (outer psychophysicks) kavramıyla psikolojide ün yapmıştır. Dışsal psikofizik, dış dünyada meydana gelen olaylarla, bu olaylara yol açan tecrübeler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Dolayısıyla bu alan, uyarıcının büyüklüğü ile meydana gelen duyumun yoğunluğu arasındaki bağlantıyı da içermektedir.¹⁴³ Fechner'in, *Elemente der Psychophysik* (Psikofiziğin Elementleri, 1859) isimli eseri deneysel psikolojinin müjdecisi olarak kabul edilmiştir. Bu kitapta Fechner, Weber'in çalışmalarına paralel bir şekilde, duyum miktarının uyarıcı miktarına bağlı olduğunu savunmuştur. O, Weber'in uyarıcının büyüklüğündeki nesnel değişiklik ile algılanan değişikliği ilişkilendirmek için ileri sürdüğü görüşü formüle etmiş ve buna Weber yasası ismini vermiştir. Ancak bu yasa daha sonra "Weber-Fechner Yasası"^{144*} olarak anılmıştır.¹⁴⁵ Weber ve Fechner, zihinsel ve fiziksel gerçekliklerle ilgilenmişler; bu araştırma alanına da psikofizik ismini vermişlerdir. Yaptıkları çalışmalarla da zihinsel ve fiziksel alan arasında kayda değer ilişki olduğunu ispatlamayı amaçlamışlardır. Bu ilişkinin uyarıcının şiddeti çok yüksek veya çok düşük olduğunda daha karmaşık bir yapı arz ettiği göz önünde tutulursa, Weber ve Fechner'in, bu kompleks yapılar yerine açıkça bilimsel deneyler ortaya koyarak psikolojiye büyük katkı sağladıkları yadsınamaz.¹⁴⁶

19. yüzyılın önemli düşünürlerinden olan Hermann Helmholtz (1821-1894) da, çoğunlukla fizik ve fizyoloji alanlarında çalışmıştır. Onun, sinir akımlarının hızını ölçmeyi amaçlayan deneysel çalışması, nöronlar arası iletim için gerekli olan süreyi (Saniyede 83-120 metre) ortaya koymuştur. Bu bulgu, uyarılma ile tepkinin eş zamanlı olmadığını ortaya koyması açısından önemlidir.¹⁴⁷ Sinir sistemi ve algılama süreci üzerine araştırma yapan Helmholtz, özellikle görme ve işitme duyularıyla ilgilenmiştir. Göz merceği ile ilgili çalışmasında, ufka kadar uzanan tren raylarının paralel olduğu fikrine sahip olduğumuzu belirtir. Oysa göz retinasına düşen görüntü, ufukta birleşen iki çizgi şeklindedir. Helmholtz, bu algının, gerçek duyumlarla değil; geçmiş tecrübelerle elde edilmiş

¹⁴² Oscar Sheynin, "Fechner As A Statistician", *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, v. LVII, 2004, s. 54.

¹⁴³ Benjafield, *A History of Psychology*, s. 53.

¹⁴⁴ * Weber-Fechner yasası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Jon E. Roewecklein, "Fechner's Law", *Dictionary of Theories, Laws & Concepts in Psychology*, Westport 1998, s. 212-213; Jan Dröslér, "An N-Dimensional Weber Law and the Corresponding Fechner Law", *Journal of Mathematical Psychology*, v. XLIV, 2000, s. 330 vd.

¹⁴⁵ Bk. V. D. Glezer, "The Meaning of Weber-Fechner Law and Description of Scenes in Terms of Neural Networks" *Human Physiology*, v. XXXIII, S. 3, 2007.

¹⁴⁶ Michael Eysenck, "Introduction and Study Skills", *Psychology*, (Ed. Michael Eysenck), New York 1998, 5-6.

¹⁴⁷ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 102-103.

olduğunu ifade eder. Ancak bu algılama şekli bilinçli bir seçim değildir.¹⁴⁸ Bu noktada Helmholtz'un öğretisinde iki çeşit bilgi türü ortaya çıkmaktadır. Birincisi, birine ismiyle seslenmek gibi farkında olunan bilgidir. İkincisi bisiklet sürmek veya iki ayrı gözden gelen görüş alanını beynin birleştirerek dünyayı üç boyutlu algılaması gibi kelimelerle anlatılamayan bir bakıma bilinçsiz olarak elde edilen bilgidir (bilinçsiz çıkarsama).¹⁴⁹ Helmholtz'un fizyolojik psikolojiye en büyük katkısı renk algılaması kuramı ile olmuştur.¹⁵⁰ Psikolojinin inceleme alanına giren algılama süreci, görme ve duyma duyusu gibi konularda inceleme yapmış olmasına rağmen Helmholtz, bu konuların psikolojik önemi ile ilgilenmemiştir. Bütün organik süreçlerin fiziğe indirgenebileceğini savunan bir fizikçi ve fizyologdur.¹⁵¹ Bununla birlikte, bir psikolog olarak çalışmasa bile Helmholtz'un araştırmaları, duyuşsal psikolojiye büyük bir bilgi birikimi miras bırakmış; bu alanda deneysel yaklaşımın güçlenmesine yardımcı olmuştur.¹⁵² Nitekim o, ruhun bedeninin her yerini kaplayan etkisi olduğu şeklindeki kartezyen bakış açısı ile zihnin, gözlemin inceleme alanında uzak olduğu yönündeki tarihsel inancın değişmesine yol açmıştır. Zihin bedeni etkiliyorsa bunu beyin aracılığıyla yapmaktadır ve iletimi sağlayan nöronlar ve beyin, ölçülebilen fizik kurallarına göre çalışmaktadır.¹⁵³

Makalemizde genel hatlarıyla değinildiği gibi 19. yüzyılın sonlarına kadar geçen süreçte, psikolojik konuların ele alınış şekli ve değişim dinamikleri, psikolojinin bağımsız bir bilim dalı olarak kurulması için gerekli birikimi sağlamıştır. İngiltere'deki deneysel araştırmalar ve Almanya'daki fizyolojik gelişmeler gibi insan ve insanın davranış şekillerine dair ileri sürülen yeni teoriler, bu konuları ele alacak, sınırları belirlenmiş bağımsız bir bilim dalının kurulmasını ihtiyaç haline getirmiştir. Bilim dünyasındaki bu ihtiyaca cevap veren isim, Helmholtz'un asistanlığını yapmış olan, dolayısıyla fizyolojik konulara uzak sayılmayan Alman psikolog *Wilhelm Wundt* (1832-1920) olmuştur.¹⁵⁴ Onun, felsefe veya fizyoloji gibi alanlarda etkinlik göstermenin ötesinde yeni bir bilim dalının sınırlarını çizdiğini iddia etmesi, kendi dönemindeki diğer düşünürlerden çok farklı çalışmalar yapmamış olmasına rağmen, Wundt'u diğer bilim adamlarından ayırmış ve ona "psikolojinin kurucu babası" unvanını kazandırmıştır. Wundt, yeni bir bilim olarak psikolojiyle ilgili ilk düşüncelerini *Beitrage zur Theorie der Sinneswahrnehmung* (Duyusal Algılama Teorisine Katkılar, 1858) isimli kitabında kaleme almıştır. Ardından psikoloji için önem arz eden diğer kitabı *Vorlesungen über die Menschen-und Thierseele*'yi (İnsan ve Hayvan Zihinleri Üzerine Dersler, 1863) yayınlamıştır.¹⁵⁵ Psikolojinin bir disiplin haline gelmesi gerektiği-

¹⁴⁸ Bruno, *Psikoloji Tarihi*, s. 62.

¹⁴⁹ Benjafield, *A History of Psychology*, s. 59.

¹⁵⁰ Eysenck, "Introduction and Study Skills", s. 7.

¹⁵¹ William H. Cropper, *Great Physicists: the Life and Times of Leading Physicists From Galileo to Hawking*, Oxford 2001, s. 73.

¹⁵² Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 103.

¹⁵³ Robinson, *An Intellectual History of Psychology*, s. 278.

¹⁵⁴ Robinson, *age*, s. 278; Howard H. Kendler, *Basic Psychology*, New York 1963, s. 33.

¹⁵⁵ Schultz, *age*, s. 122-123.

ni savunan Wundt, nihayet 1874 yılında yayınladığı *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (Fizyolojik Psikolojinin İlkeleri) isimli kitabının önsözünde de bu düşüncesini açıkça ifade etmiştir.¹⁵⁶ 1875 yılında Leipzig’de felsefe profesörü olan ve bunu izleyen dönemlerde psikoloji üzerine çalışmalarını yoğunlaştıran Wundt, ilk psikoloji laboratuvarını 1879’da açarak psikolojinin başlı başına bir disiplin olarak resmen kurulmasını sağlamıştır.¹⁵⁷ Bu laboratuvar, Leipzig Üniversitesi’nin binasının son katında yer alan üç odadan ibarettir. Laboratuvarın kuruluş yılı olarak 1879’un ilan edilmiş olması, binasının bu tarihte yapılmış olmasından değil; bir yüksek lisans öğrencisinin ilk bağımsız araştırmasını bu yılda tamamlamış olmasından kaynaklanmıştır.¹⁵⁸ Wundt’un laboratuvarında bir sınıf vardır ve daha sonraları burayı kendi elleriyle yapmış olduğu araç gereçlerle donatmıştır. İlk yılında bu laboratuvara iki öğrenci gelmiştir: Amerikalı G. Stanley Hall (1846-1924) ve Alman Max Friedrich (1856-1887). Hall, psikoloji doktorasını Harvard Üniversitesi’nde yapmış; Johns Hopkins Üniversitesi’nde Amerika’nın ilk psikoloji laboratuvarını kurmuştur.¹⁵⁹ Wundt’un laboratuvarının ilk ziyaretçilerinden biri de, Amerikalı bir genç, William James (1842-1910) olmuştur. James, Amerika ve Avrupa’da iyi bir eğitim almış; Harvard Üniversitesi’nde fizyoloji dersleri vermiştir. 1875’te o, fizyolojiden psikolojiye geçmiş ve Wundt’dan dört yıl önce kendi laboratuvarını kurmuştur. Ancak James bu laboratuvarı araştırma yapmaktan ziyade uygulama yapmak için kullanmıştır. Bu sebeple bilimsel psikolojinin kuruluşu, Wundt’un laboratuvarına atfedilmiştir.¹⁶⁰ Friedrich ise, 1881 yılında Leipzig Üniversitesi’nde doktorasını tamamlamış; ortaokul öğretmenliğine başlamıştır. 1883 yılında ölümüne kadar kıdemli okutman olarak çalışmıştır.¹⁶¹ Kuruluşundan sonraki yirmi yıl içerisinde Wundt’un laboratuvarında yüzden fazla çalışma yürütülmüştür. Başlangıçta bu çalışmalar, görme, duyma ve dokunma gibi konuları psikolojik ve psikofiziksel bir yaklaşımla ele almıştır. Ancak sonraki araştırmalar, tepki süresi ve algı süreci üzerinde; daha sonrasında ise bir uyarıcıya verilen tepki üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca Wundt, dikkatin doğası, duygular ve kelime çağrışımı gibi konuları da incelemiştir.¹⁶² Wundt’un kurmuş olduğu bu laboratuvar, onun ardından kurulan diğer psikoloji laboratuvarları için model teşkil etmiştir. Leipzig’deki ilk laboratuvarın ardından, Carl Stumpf (1848-1936) tarafından Berlin’de; G. Elias Müller (1850-1934) tarafından ise Göttingen’de Deneysel

¹⁵⁶ Schultz, *age*, s. 114-115.

¹⁵⁷ Zangwill, *Modern Psikolojinin Gelişimi*, s. 3; Dodge Fernald, *Psychology*, Prentice-Hall, New Jersey 1997, s. 10; Henry L. Roediger ve diğ., *Psychology*, Minnesota 1996, s. 6; Rita L. Atkinson et al. *Psikolojiye Giriş*, Çev. Yavuz Alogan, Ankara 1999, s. 683; Arno F. Wittig, *Introduction to Psychology*, New York 1977, s. 2; Wayne Weiten, *Psychology Themes & Variations*, Wadsworth, Stamford 2001, s. 3; Kendler, *Basic Psychology*, s. 33.

¹⁵⁸ Fernald, *age*, s. 10.

¹⁵⁹ Roediger, *age*, s. 6.

¹⁶⁰ Fernald, *age*, s. 11.

¹⁶¹ Cezary Domansky, “A Biographical Note On Max Friedrich (1856–1887), Wundt’s First Phd Student In Experimental Psychology”, *Journal of The History of The Behavioral Science*, v. XL, i. 3, 2004, s. 314.

¹⁶² Carlson, *Psychology*, s. 16.

psikoloji laboratuvarları kurulmuştur.¹⁶³ Diğer taraftan, 1883 ile 1893 yılları arasında Amerika ve Kanada'da da 24 yeni psikoloji araştırma laboratuvarı açılmıştır. Bu laboratuvarların pek çoğu Wundt'un öğrencileri veya öğrencilerinin öğrencileri tarafından kurulmuştur.¹⁶⁴ Wundt ayrıca, 1881 yılında laboratuvarının yayın organı olan *Philosophische Studien* (Felsefe Çalışmaları) isimli dergiyi çıkarmaya başlamış; 1906 yılında da derginin ismini *Psychologie Studien* (Psikoloji Çalışmaları) şeklinde değiştirmiştir.¹⁶⁵

Wundtçu psikolojinin konusu, insanın kendisinin, zihninde geçen olayların ve çevresinin farkında olması yeteneği şeklinde tanımlanan bilinçtir.¹⁶⁶ Ona göre psikologlar, dolaylı tecrübelerle (mediate experience) değil; dolaysız tecrübelerle (immediate experience) ilgilenmelidirler. Bu noktada da iç gözlem (introspection) yöntemi ön plana çıkmaktadır. İç gözlem metodu Wundt'la doğmuş bir kavram değildir. Bununla birlikte onun bu yöneme yaklaşımında getirdiği yenilik, iç gözlem koşulları üzerinde deneysel kontrolü sağlama uygulamaları şeklinde olmuştur.¹⁶⁷ Bununla birlikte Wundt bilinç ile ilgili çalışmaların çağrışım kanunlarından daha öte bir anlayış geliştirmesi gerektiğini savunmuştur. Bu da zihnin, beş duyu organı ve dış uyarıcılardan daha fazla ilişkilerle örülmüş olduğunu öngörmek demektir. Çünkü zihin (mind), duygular, düşünceler, hayaller, hatıralar, dikkat ve hareket konularını da kapsamaktadır. Söz konusu süreçler, -Wundt tarafından isimlendirilen şekliyle- *deneysel psikoloji*^{168*} kapsamında ele alınmalıdır. Dolayısıyla önceki filozofların ruh kelimesiyle eş anlamlı olarak kullandıkları zihin anlayışı değişmiştir. Wundt, bu ayrımı çok net çizmiş; psikolojiyi spekülatif söylemden ampirik ortama taşımıştır. Nitekim ona göre zihin/ruh (mind), düşünüyor, hissediyor, hatırlıyor, dikkatini yöneltiyor ve unutuyorsa, zihin bilimi/ruh bilimi de (science of mind) düşünme, hissetme, hatırlama gibi durumların belirteçleri üzerine deneysel araştırmalar yapılmalıdır. Bu unsurların dışında metafizik bir kalıntı olan ruh diye bir şey yoktur.¹⁶⁹ Psikolojinin ana temasının bilinç ile ilgili konular olduğunu söyleyen Wundt'un hemen akabinde bir İngiliz psikolog olan *William McDougall* (1871-1938) 1908 yılında psikolojiyi "davranış bilimi" olarak tanımlayarak¹⁷⁰ alana yön veren yaklaşımın literatüre girmesini sağlamıştır.

Ruh-beden ilişkisini bilinç kavramı etrafında ele alan Wundt'un, insan-aşkın varlık ilişkisine dair görüşleri, din ile ilgili konular etrafında şekillenmiştir. Babası Lutherci bir

¹⁶³ http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_psychology, 11.02.2008.

¹⁶⁴ Weiten, *Psychology Themes & Variations*, s. 3.

¹⁶⁵ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 123-124.

¹⁶⁶ Weiten, *age*, s. 3; Budak, "Bilinç", *Psikoloji Sözlüğü*, s. 132; Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 289.

¹⁶⁷ Richards, *Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak*, s. 58; Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 128-129.

¹⁶⁸ * Wundt psikolojisinde Deneysel Psikoloji'nin, Psikoloji'den ayrı bir konusu yoktur. Deneysel Psikoloji, Psikoloji'nin deney işlemine ihtiyaç duyduğu zaman başvurulduğu alanı kapsamaktadır. Özellikle Wundt nezdinde, "Psikoloji", "Deneysel Psikoloji" ve "Fizyolojik Psikoloji", aynı konudaki üç terimdir. O, "deneysel" ve "fizyolojik" gibi kavramları, Psikoloji'nin bilimsel yönüne vurgu yapmak amacıyla kullanmıştır. Bkz. Robinson, *An Intellectual History of Psychology*, s. 280; Zangwill, *age*, s. 5.

¹⁶⁹ Robinson, *age*, s. 280.

¹⁷⁰ Schults, *age*, s. 29.

papaz olan Wundt, eğitimli kişiler kullanılarak yapılan içgözlem metodunun savunucusu olsa bile dil, mit ve din gibi daha yüksek zihinsel süreçlerin sadece psikolojik ölçümlerle ele alınamayacağını ileri sürmüştür. Wundt, tarihini yeniden inşa ederek ve din ile ilgili olmayan temel sübjektif olaylardan kaynaklanan bir evrimsel süreçten bahsederek dini açıklamanın yollarını aramıştır.¹⁷¹ O, pek çok bilim adamı hatta teoloğun dini, bir tek kaynağa dayanarak açıkladıklarını ileri sürerek onları eleştirmiştir. Çünkü dinin bir değil pek çok ayrı kaynaktan beslendiğine inanmıştır. Bu doğrultuda Wundt, dinin psikolojik temellerinin incelenmesi için dinî hayatın tümünün dikkate alınması ve birbirinden ayrı faktörlerin birbirleriyle ve hayatın diğer etki alanları ile arasındaki ilişkinin araştırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre din, bireysel bir ürün olmadığı için bireysel düzeyde araştırılmaz.¹⁷² Dini, psikolojik bir yaklaşımla ele alması nedeniyle Wundt, psikolojinin yanı sıra din psikolojisinin de “kurucu babası” sayılmıştır.¹⁷³ Deneysel psikoloji içinde fizyolojiye ikincil bir rol veren Wundt, “genetik ve gelişimsel şartları sebebiyle toplulukların ruhanî yapılarına bağımlı olan psişik süreçlerin” incelenmesine yeni bir metodolojik yaklaşım getirmiştir. Bu metot, dil, sanat, mit ve din gibi psikolojik kuralların içinde şekillendiği ruhanî hayatın bütününe oluşturduğu kültürel ürünlerin araştırılmasını ifade eder. Nitekim bu konular, bireyin içsel tecrübelerine dayanarak açıklanamaz. Aksine bu konuların dışsal, fiziksel olmayan fenomenlerine uygun bir açıklama sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bütüncü ve deneysel psikoloji ile bütünlüğü metoda Wundt, *Völkerpsychologie* (Kavimler Psikolojisi) ismini vermiştir.¹⁷⁴ 1920 yılında yayınlanan ve bu metotla aynı ismi taşıyan eserinde Wundt, daha yüksek ruhsal süreçlere işaret etmiş;¹⁷⁵ dini, kavimler psikolojisinin bir kolu olarak göstererek sanat, ahlak ve gelenekler gibi toplumun yaşayışında hakim olan sosyal kurallar halinde ele almıştır.¹⁷⁶ Wundt, 10 ciltten oluşan kapsamlı eseri *Völkerpsychologie*'nin üç cildini (4-6) din ile ilgili görüşlerine ayırmış ve bu bölüme *Myth and Religion* (Mit ve Din) ismini vermiştir. Dini, psikolojik açıdan ele almaya çalıştığı bu eserin önsözünde Wundt, diğer birçok konuya göre daha çok hayatın içinden olan mit ve din konularının psikolojik bir davranış olarak ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁷ Konuyu incelerken, mit ile dinin ayrı kavramlar olduğu hususunu vurgulamıştır. Ona göre mit, insanın duygu ve arzularının doğadaki nesnelere bir yansımasıdır. Canlandırma sürecinin bir sonucu olarak bu nesnelere, yaşayan canlılar gibi görünmektedir. Bedenli varlıklarla, bedensiz varlıkların ilişkilendirilmesi, görülen hayalî yaratıkları çok çeşitli ve ayrıntı-

171 David M. Wulff, *Psychology of Religion Classic and Contemporary*, New York 1997, s. 30-31.

172 Jacob Belzen, “A Way Out of the Crisis? From Völkerpsychologie to Cultural Psychology of Religion”, *Theory & Psychology*, v. XV, i. 6, 2005, s. 820-821.

173 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 48.

174 Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Wilhelm Maximilian Wundt”, <http://plato.stanford.edu/entries/wilhelm-wundt/#Vol1>, 16.05.2008.

175 Nils Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, (Çev. Abdülkerim Bahadır), İstanbul 2004, s. 15.

176 Habil Şentürk, *Din Psikolojisi*, Konya 1997, s. 63.

177 Belzen, “A Way Out of the Crisis? From Völkerpsychologie to Cultural Psychology of Religion”, s. 816.

lı hale getirmiştir. Sonuçta ortaya çıkan bu kompleks bütünlük, başta dinden farklı görülmeven mittir. Bununla birlikte, mit değıştikçe din de yavaş yavaş ortaya çıkar. Wundt'a göre din, dünyamızın daha büyük, doğüstü (aşkın) varlığın -ki onda insanın en çok ulaşmak istediğı hedefler gerçekleşmektedir- bir parçası olduğı hissidir. Oysa mit genellikle, günlük deneyimlerle ilgiliyken dinî mit, bu deneyimin temel ve nihaî anlamını kavramaya çalışır. Dinî düşünceler karanlık ve kısa süreliyken dinî duygu, güçlü ve uzun süreli olabilir. Aslında Wundt, bu durum ile -kendini hissetmenin bir sembol haline gelebileceğı dinî bilinç- arasında temel benzerlik olduğunu ileri sürer.¹⁷⁸ Wundt'un *Völkerpsychologie* isimli kitabında insanlığın gelişiminin manevî evriminin bir tarihi yapılmıştır. Bu eserde ahlak ile din birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Ona göre; nasıl ki dil ait olduğı etnik grubun geleneklerini canlı olarak koruyor ve her birey bunlar aracılığıyla kendi kişiliğine özgü dindarlığı elde ediyorsa, yine örf ve âdetlerle her bireyin dinsel eylemlerinin oluşturduğu, değer taşıyan, saygı gören özel bir çevre meydana gelmektedir.¹⁷⁹ Böylece *Völkerpsychologie*'de olduğı gibi Wundt, ruhanî olayların, bireysel bilincin kanunlarına tâbî olmayan bir boyutu olmadığını iddia etmiştir.¹⁸⁰

Üretken bir kişiliğe sahip olan Wundt, ardında yaklaşık 50,000 sayfalık yayın ve sayısı binlerle ifade edilen öğrenci bırakmıştır.¹⁸¹ Ancak Wundtçu anlayış, günümüz modern psikolojisinde aktif halde değildir. Artık psikolojinin ele aldığı konular, metodlar ve teoriler, Wundt'un ileri sürdüğünden çok daha farklı bir konumdadır.¹⁸² O henüz hayattayken, kendi ülkesi Almanya'da gestalt psikolojisi ile Avusturya'da Psikanaliz Ekolleri "kurucu baba"nın öğretisini gölgede bırakmıştır. Ayrıca Amerika kaynaklı İşlevselcilik ve Davranışçılık da Wundt'un etkisinin uzun süreli olmasını engellemiştir.¹⁸³ Kısacası, 19. yüzyılın sonlarında bağımsız bir bilim dalı olan psikoloji, Wundt'tan sonra hızlı bir gelişme kaydederek 20. yüzyılda çeşitli düşünce ekollerine ayrılmıştır. Bu ekollerin psikolojiye kazandırdığı yeni teori ve bulgular, kısa sürede bilim dalını ilk bulunduğu yerden çok daha farklı yerlere taşımıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Psikoloji, bağımsız bir disiplin haline gelmeden çok öncesine uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. Bu uzun tarih, ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisi etrafında şekillenerek psikolojinin bilimsel olarak kurulmasına etki etmiştir. Sürece göz atıldığında, dikkatlerin zaman içerisinde ruh ve Tanrı gibi varlıkların ontolojik varlığından, algı, zihin, bilinç ve Tanrı fikri, dini inancın görünümleri gibi konulara kaydığı görülür. İnsan ve inançlarının psikolojik araştırmaya konu olmasının, psikolojin ayrı bir bilim dalı olmasında en etkili

¹⁷⁸ Wulff, *Psychology of Religion Classic and Contemporary*, s. 31.

¹⁷⁹ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara 1980, I,16.

¹⁸⁰ agw, 16.05.2008.

¹⁸¹ Roediger, *Psychology*, s. 6.

¹⁸² Robinson, *An Intellectual History of Psychology*, s. 281.

¹⁸³ Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, s. 137.

unsur olduğu söylenebilir. Nitekim bilimsel psikolojinin başlangıcının Wundt'un kurduğu laboratuvara dayandırılması bu hususu daha net hale getirmektedir. Bundan sonraki süreçte ise ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisi psikolojinin hep gündeminde olmuştur. Bu konular farklı kavramlarla, farklı açılardan olumlu veya olumsuz yaklaşımlarla ele alınmıştır. Psikolojinin gündem maddelerine kısaca değinilirse karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Davranışçılık, psikanaliz ve hümanist psikoloji üç büyük gücü oluşturmuşlardır. Çevreden gelip organizmayı etkileyen uyarıcılarla, uyarılma sonunda organizmada meydana gelen tepkileri inceleme metodunu benimsemiş olan Davranışçılık, ruh, zihin, bilinç gibi kavramlara değil şartlı reflekslere odaklanmıştır. Davranışçı psikoloji, din ve dinî tecrübelerle çok ilgilenmemiş; dinî davranışı diğer davranışlar gibi basit psikolojik süreci temsil eden U-T (uyarıcı-tepki) formülüyle açıklamıştır. Psikoloji tarihinde büyük etkiye sahip olan psikanaliz ise bilinçaltı/bilinçdışı kavramını literatüre kazandırmıştır. Araştırmalarını bu çerçevede yürüten psikanalistler arasında dine yaklaşım konusunda belirgin farklılıklar mevcuttur. Örneğin, Psikanaliz'in öncüsü kabul edilen Freud'a göre din, saplantılı nevrozdur. Çünkü dindarlar da nevrostikler gibi akıl dışı şeylere inanırlar, mantıksız ritüeller gerçekleştirirler. Psikanaliz'in Freud'dan sonra en önemli ismi kabul edilen Jung ise, başlangıçta Freud'un görüşlerine ilgi duymasına rağmen 1912 yılından itibaren diğer konularda olduğu gibi din konusunda da Freud'dan farklı görüşler ileri sürmüştür. O, Freud'un yaptığı aksine, dinin sadece hastalarda değil, sağlıklı insanlarda da incelemiştir; Tanrı'nın ontolojik varlığı hakkında bir fikir ileri sürmemekle beraber kişilerin dinî tecrübe esnasında Tanrı imgesi ile karşılaştıklarını iddia etmiştir. İnsanı değerli bir varlık olarak gören ve her insanın içinde büyük bir potansiyelin olduğu görüşünü ileri süren hümanist psikoloji ise dinin insan tabiatına uygun olduğuna vurgu yapmıştır. Hümanist psikologlardan Maslow dini, insanın kendini gerçekleştirme bağlamında ele alırken Frankl dini, insanın anlam arayışının bir cevabı olarak değerlendirmiştir. Transpersonel psikoloji ise bilinç ötesi kavramına yaptığı vurgu ile dikkatleri insanın aşkın boyutuna çekmiştir.¹⁸⁴ Günümüzde ise psikoloji alanının en popüler konularından birisi ruhsallık/maneviyattır (spirituality). Din ve dindarlıktan ayrı bir aşkınlık ve bütünlük fikrine dayalı bu temayül, ruh (spirit) kavramını yeniden psikolojinin sınırları içine davet etmektedir. Ancak bu sefer ruh-beden etkileşimi de insan-aşkın varlık iletişimi de bu makalede değinilmiş olan bağlamların hepsinden ayrı bir bağlama sahiptir. Bu gelişmekte olan yeni ilgi alanında, insanı harekete geçiren güç olarak ele alınan ruhtan ziyade hayatın anlamı, evrenle bütünleşme vb. olarak tanımlanan ruhsallık/maneviyat ile ilgili tartışmalar öne çıkmaktadır.¹⁸⁵ Diğer taraftan bu yeni temayül de makalede incelenen sürecin devamı niteliğindedir. Yüzyıllar arasındaki geçişler kesin sınırlarla çizilmese milattan önceki de-

¹⁸⁴ Önde gelen psikologların ve psikoloji ekollerinin insan, Tanrı ve din ile ilgili görüşleri için bkz. Ali Köse ve Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, İstanbul, 2012; Ali Ayten, *Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İstanbul 2012.

¹⁸⁵ Psikolojide yeni bağlamda ele alınan ruh ve ruhsallık / maneviyat (spirituality) ile ilgili bilgi için bkz. Kenneth Pargament ve Brian Zinnbauer, "Dindarlık ve Maneviyat" (Çev. Sevd Düzgüner), *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*, (Ed. Cystal Park ve Raymond Paloutzian-Çev. Ed. İhsan Çapçoğlu ve Ali Ayten), İstanbul 2013.

virlerden günümüze uzanan süreçte ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisine yönelik yaklaşımlar genel hatlarıyla Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Ruh-Beden ve İnsan-Aşkın Varlık İlişkisine Psikolojik Yaklaşımın Tarihi Seyri

Tarih Dönemi	Ruh - Beden	İnsan – Aşkın Varlık
M.Ö. devirler ve eski medeniyetler	Ruh = Bedeni harekete geçiren gözle görülmeyen varlık	Dünya üzerinde hâkimiyeti olan doğüstü güç
M.S. devirler -17. yy	Ruh – nefis ayrımı Ruhun fonksiyonu akıl	Dinlerin işaret ettiği Tanrı
17.yy – 18. yy	Zihin ve zihinsel süreçler	Tanrı fikri
19. yy – 20. yy	Pasif zihinden aktif bilince geçiş Bilinçaltı/bilinçdışı - Bilinçötesi	Dini inancın psikolojik araştırmaya konu oluşu
21. yy	Ruh / Ruhsallık (Maneviyat) = Bedeni harekete geçiren güç / Anlam, evrenle bütünleşme vb.	Dinlerin işaret ettiği Tanrı ≠ Aşkın varlık

Sonuç olarak denilebilir ki, insan ve aşkın varlığa yönelik yaklaşım, tarih boyunca değişmiştir ve bu süreç halen devam etmektedir. 19. yüzyıla birlikte çok daha yoğun olarak hissedilen *doğüstü olandan doğal olana doğru* yaşanan dönüşüm, psikolojin ayrı bir bilim dalı olarak kurulmasında önemli rol oynamıştır. Bugün ise psikoloji alanında *maddi olandan manevi veya aşkın olana doğru* bir ilgi kayması yaşanmaktadır. Özellikle batıda büyük bir ivmeyle yaşanan bu dönüşümün de ardında, -önceki asırlarda olduğu gibi- sosyo-kültürel nedenler ve hâkim paradigmalardan değişimi vardır. Psikoloji önümüzdeki günlerde insanın manevi boyutu, aşkın olanla iletişimi ve anlam yüklediği olgular gibi konularla daha çok ilgilenecek gibi görünmektedir. Bu ilgi, ruh-beden ve insan-aşkın varlık iletişime yeni bir yaklaşım getirme ve insan, ruh, Tanrı, aşkın varlık, din, dindarlık gibi kavramları yeniden tanımlama potansiyeline sahiptir. Bu yaklaşım geçmişin izlerini taşıdığı gibi içinde bulunduğumuz zamanın ruhunu da yansıtacaktır.

Kaynakça

- Adam, Charles, *Descartes Hayatı ve Eserleri*, (Çev. Mehmet Karasan), Ankara 1963
 Alper, Ömer Mahir, “İbn Sînâ”, *DİA*, C. XX, 1999
 Arkan, Atilla, *İbn Rüşd Psikolojisi*, İstanbul 2006
 Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, C. I, Ankara 1980
 Aquinas, St. Thomas, *The Human Constitution*, (Trans. Richard J. Regan), Scranton 1997
 Atkinson, Rita L. ve diğ., *Psikolojiye Giriş*, Çev. Yavuz Alogan, Ankara 1999
 Ayten, Ali, *Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İstanbul 2012
 Babaoğlu, Ali, *Psikiyatri Tarihi*, İstanbul 2002
 Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul 1994.

- Belzen, Jacob, "A Way Out of the Crisis? From Völkerpsychologie to Cultural Psychology of Religion", *Theory & Psychology*, v. XV, i. 6, 2005
- Benjafield, John G., *A History of Psychology*, Allyn & Bacon, Needham Heights 1996
- Berkeley, George, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, (Çev. Halil Turan), Ankara 1996
- , *Yeni Bir Algı Teorisi*, (Çev. Ertuğ Ergün), Ankara 2003
- Boeree, George, *History of Psychology*, C. II, <http://www.ship.edu/%7Ecgboree/histor-yofpsych.html>, 13.02.2008
- Boyras, Kürşat, *Rene Descartes ve John Locke'un Zihin Anlayışlarının Kıyaslanması*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniv., Sos. Bil. Enst., İstanbul 2004
- Bottomore Tom ve Nisbet Robert, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Çev. Mete Tunçay ve Aydın Uğur), Kırmızı Yay., 2010
- Broadie, Sarah, "Soul and Body in Plato and Descartes", *Proceedings of the Aristotelian Society*, v. CI, i. 1, 2001
- Bruno, Frank, *Psikoloji Tarihi*, (Çev. Gül Sevdiren), İstanbul 1996
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2003
- Carlson, Neil et al., *Psychology*, Massachusetts 2000
- Crapps, Robert, *An Introduction to Psychology of Religion*, Georgia 1986
- Cropper, William H., *Great Physicists: the Life and Times of Leading Physicists From Galileo to Hawking*, Oxford 2001
- Çağrı, Mustafa, "Gazzâlî", *DİA*, C. XIII, 1996
- Çetin, İsmail, "John Locke'da Ahlak Kurallarının Kaynağı", *UÜİFD*, C. VI, S. 6, 1994
- , "John Locke'un Cevher Görüşü İle İlgili Bazı Yanlış Anlamalar", *UÜİFD*, C. 18, S. 1, 1998
- Çevik, Mustafa, *David Hume'da Din ve Tanrı Anlayışı*, (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniv., Sos. Bil. Enst., Ankara 2003
- Çotuksöken, Betül ve Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, İstanbul 1993
- Danaher, James P., "Is Berkeley's World A Divine Language?", *Modern Theology*, v. XVIII, i. 3, 2002
- Darwin, Charles, *The Origin of Species*, New York 1909
- Descartes, Rene, *Felsefenin İlkeleri*, (Çev. Mesut Akın), İstanbul 1983
- Domansky, Cezary, "A Biographical Note On Max Friedrich (1856–1887), Wundt's First Phd Student In Experimental Psychology", *Journal of The History of The Behavioral Science*, v. XL, i. 3, 2004
- Drösler, Jan, "An N-Dimensional Weber Law and the Corresponding Fechner Law", *Journal of Mathematical Psychology*, v. XLIV, 2000
- Durusoy, Ali, "İbn Sînâ Felsefesi", *DİA*, C. XX, 1999
- Erdem, Hüsametdin, *Bazı Felsefe Meseleleri*, Konya 1999
- , *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya 2000
- Erken, Uğur, *Hume'da Nedensellik ve İnanç Sorunu Bağlamında Bilme Fenomeni*, (yayınlan-

- mamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniv., Sos. Bil. Enst., İstanbul 1994
- Eroğlu, Feyzullah, *Davranış Bilimleri*, İstanbul 2000
- Eysenck, Michael "Introduction and Study Skills", *Psychology*, (Ed. Michael Eysenck), New York 1998
- Farâbî, *Siyaset Felsefesine Dair Görüşler / Fusûlü'l-Medenî*, (Çev. Hanifi Özcan), İzmir 1987
- Fancher, Raymond E., *Ruhbilimin Öncüleri*, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul 1997
- Fernald, Dodge, *Psychology*, New Jersey 1997
- Gazâli, *İhyâu' Ulûmi'd-Dîn*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), C. III, İstanbul 1987
- Glezer, V. D., "The Meaning of Weber-Fechner Law and Description of Scenes in Terms of Neural Networks" *Human Physiology*, v. XXXIII, S. 3, 2007
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1993
- Guillaume, Paul, *Psikoloji*, (Çev. Refia Şemin), İstanbul 1970.
- Hergenhahn, B. R. ve Henley, Tracy B., *An Introduction to the History of Psychology*, Wadsworth Publishing, 2013
- Holm, Nils, *Din Psikolojisine Giriş*, (Çev. Abdülkerim Bahadır), İstanbul 2004
- Hothersall, David, *History of Psychology*, Philadelphia, 1984
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara 2005
- , "İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Din Psikolojisi Özel Sayısı, C. XIX, S. 3, 2006. (409-421)
- Hume, David, *A Treatise of Human Nature*, (Ed. Ernest C. Mossner), London 1985
- , *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. Serkan Öğdüm), Ankara 1998
- İbn Rüşd, *Telhisü Kitabi'n-Nefs*, (Çev. Atilla Arkan), İstanbul 2007
- İlboğa, Mustafa, "Eflatun Diyalektiği", *Tabula Rasa*, C. XVIII, 2006
- İmamoğlu, Tuncay, *George Berkeley İdealizminde Ruh ve Tanrı*, (yayınlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniv., Sos. Bil. Enst., Erzurum 2003
- Johnson, Eric L. ve Stanton L. Jones, "A History of Christians in Psychology", *Psychology and Christianity*, (Ed. Eric L. Johnson ve Stanton L. Jones), Westmont 2000
- Kail, P.J., "Projection and Necessity in Hume", *European Journal of Philosophy*, v. IX, i.1, 2001
- , "Berkeley, the Ends of Language, and the Principles of Human Knowledge", *Proceedings of Aristotelian Society*, v. CVII, i. 1, Aristotelian Society, 2007
- Karlığa, H. Bekir, "İbn Rüşd", *DİA*, C. XX, 1999
- Kaya, Mahmut, "Fârâbî", *DİA*, C. XII, 1995
- Kendler, Howard H., *Basic Psychology*, New York 1963
- Kona, Gamze Güngörmüş, *Batıda Aydınlanma Doğuda Batılılaşma*, İstanbul 2005
- Köse, Ali ve Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, İstanbul, 2012
- Kükten, Gülnihal, *Doğu-Batı Felsefesi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerinin Karşılaştırılması*, İstanbul 1996
- Lacombe, Oliver, *Descartes*, (Çev. Mehmet Karasan), Ankara 1943
- Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. A. D. Woolzey, London 1964

- Locke, John, "Bize Verilmiş Bir Ahlak Kuralı Ya Da Tabiat Kanunu Var Mıdır? Evet", *UÜ-İFD*, (Çev. İsmail Çetin) C. IV, S.4, 1992
- Loeb, Louis, "Hume's Explanations of Meaningless Beliefs", *The Philosophical Quarterly*, v. LI, i. 203, 2001
- Marchant, P. D., "Darwin and Social Theory", *The Australian Journal of Politics and History*, v. V, i. 2, 1959
- Özkarar, Fatma Gökçe, "Nöropsikanaliz: Zihin-Beden İkilemine Bir Barış Çağrısı", *Türk Psikoloji Bülteni*, C. 13, S. 40, 2007. (56-66)
- Pargament, Kenneth ve Brian Zinnbauer, "Dindarlık ve Maneviyat" (Çev. Sevde Düzgüner), *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*, (Der. Crystal Park ve Raymond Paloutzian - Çev. Ed. İhsan Çapcıoğlu ve Ali Ayten), İstanbul 2013.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003
- Richards, Graham, *Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak*, (Çev. Süleyman Topal ve Ali Yılmaz), İstanbul 2005
- Robinson, Daniel N., *An Intellectual History of Psychology*, Arnold, London-Sydney-Auckland 1995
- Roeckelein, Jon E., "Fechner's Law", *Dictionary of Theories, Laws & Concepts in Psychology*, Westport 1998
- Roediger, Henry L. ve diğ., *Psychology*, Minnesota 1996
- Schultz, Duane ve Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, (Çev. Yasemin Aslay), İstanbul 2002
- Sheynin, Oscar, "Fechner As A Statistician", *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, v. LVII, 2004
- Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Wilhelm Maximilian Wundt", <http://plato.stanford.edu/entries/wilhelm-wundt/#Vol>, 16.05.2008.
- Stephens, J. M., *Educational Psychology*, New York 1956
- Sunar, Cavit, *İslâmda Felsefe ve Farabî*, Ankara 1972
- Şentürk, Habil, *Din Psikolojisi*, Konya 1997
- Taylan, Necip, *İslam Felsefesi*, İstanbul 2006
- Tatar, Burhanettin, "The Distinction Between Soul and Body in Descartes", *OMÜİFD*, C. X, 1998
- Usal, Alparslan ve Zeynep Kuşluvan, *Davranış Bilimleri*, İzmir 2000
- Weiten, Wayne, *Psychology Themes & Variations*, Stamford 2001
- Wittig, Arno F. *Introduction to Psychology*, New York 1977
- Wulff, David M., *Psychology of Religion Classic and Contemporary*, New York 1997
- Zangwill, O. L., *Modern Psikolojinin Gelişimi*, (Çev. Yılmaz Özakpınar), Konya 1990